II. Epoca pregătitoare – până la *Biblia* de la Bucureşti

II.1. Scurtă istorie a *Psaltirii* slavone*

Întrucât este îndeobşte stabilit că primele noastre traduceri au fost făcute din slavonă – iar influenţa versiunii clasice în această limbă avea să fie constantă la noi, credem că trebuie să plecăm de la o prezentare istorică a acestui prim text sursă – o temă de altfel destul de puţin studiată[20].

Cele mai vechi mărturii despre autorul traducerii slavone a *Psaltirii* le găsim în *Viaţa lui Metodiu* şi *Viaţa lui Constantin* (Chiril) – prima, datând de la sfârşitul secolului al XII-lea. Ultima, puţin mai recentă, aminteşte doar că apostolul slavilor a făcut traduceri biblice, pe când *Viaţa lui Metodiu* spune mai clar că ceea ce a tradus Chiril din *Vechiul Testament* a fost

* Conţinutul acestui capitol a mai apărut, ca prefaţă, în *Psaltirea slavonă*, Mediaprint, Piteşti, 2015 (Călin Popescu, *Scurt istoric al Psaltirii slavone* , pp. v-xvi).

[20] Autoritatea *Septuagintei* decurge în primul rând din faptul că a fost destul de bună pentru Patristică (şi Noul Testament), La fel, versiunea slavonă a *Psaltirii* se dovedeşte şi ea de încredere, alături de sursele antice, datorită autorului ei.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Psaltirea, partenerul său fiind cel care a completat traducerea – din greceşte[21].

Chiar şi un sceptic precum Henry Cooper admite, în lucrarea sa, *Slavic Scriptures*, că *Psaltirea* slavonă păstrează forma chirilo-metodiană (Cooper 2003: 84). Stabilitatea impresionantă a textului ei e explicată prin tălmăcirea cu simţ poetic şi prin întrebuinţarea constantă în Biserică. Ea va fi fost tradusă, iniţial, pentru necesităţile de cult ale comunităţii chirilo-metodiene, care urma o tradiţie monahală. Astfel, ea putea fi reprodusă, la nevoie, chiar şi din memorie, atunci când comunitatea avea să fie persecutată şi expulzată din Moravo-Panonia.

Ceea ce *Viaţa lui Metodiu* arată este acceptat de toată lumea ştiinţifică: *Psaltirea* păstrată de tradiţia biblică slavă este, ca şi primele manuscrise ale *Evangheliilor*, legată de primul strat al traducerilor în această limbă, cel chirilo-metodian. Cea mai veche *Psaltire* slavonă păstrată este *Psalterium Sinaiticum*, datând de la sfârşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea, deci de la un secol după moartea lui Metodiu. Este scrisă în alfabetul glagolitic – considerat şi el, de cei mai mulţi slavişti, anterior celui chirilic, care a fost mai degrabă un fenomen bulgar, dezvoltat abia de Şcoala de la Preslav. *Psalterium Sinaiticum* se numără printre cele şapte cele mai vechi monumente slavone în alfabet glagolitic (Matthews 1950: 474) – sau nouă, daca se pun la socoteala şi alte fragmente mai mici (Schenker 1995: 189). Şi acest manuscris este inclus în categoria recenziilor bulgare, copiate şi revizuite de slavii sudici în timpul primului imperiu bulgar, dar particularităţile sale lingvistice sunt din cele mai arhaice, chiar şi pentru secolul XI (Matthews 1950: 476, 478). Probabil, călugării slavi vizitau Sinaiul din când în când, şi aşa manuscrisele au putut ajunge la Mânăstirea Sf.

[21] „Înainte, el Metodiu tradusese împreună cu Filosoful doar *Psaltirea*, *Evangheliile* şi cu *Apostolul*" (*Vita* 1976: 89).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Ecaterina (Cooper 2003: 95), unde a fost găsită prima parte, cea mai importantă, constând din 177 foi, în 1850 – la care a fost adăugată, în 1968, o completare, ambele fragmente fiind publicate în facsimil în 1971[22].

Din secolul XI mai sunt cunoscute încă două manuscrise: *Psaltirea Sluck*, în alfabet chirilic, acum pierdută, dar publicată în 1868 (conţinea doar 5 foi, cu Psalmul 118), şi *Psaltirea Byčkov*, tot chirilică, împărţită între biblioteca din Sankt Petersburg şi Mânăstirea Sf. Ecaterina, şi publicată în 1978 de către Altbauer si Lunt (Schenker 1995: 207). De asemenea, din secolul al XII-lea există redacţiile arhaice *Psaltirea Pogodin* (bulgărească) şi *Psaltirea Bologna* (macedoneană)[23] – se mai păstrează alte două recenzii şi din secolul al XIII-lea.

Psaltirea este singura carte a Vechiului Testament care a supravieţuit integral în versiunea chirilo-metodiană (Matthews 1950: 475) – alături de ea, mai erau copiate atât de intens doar *Paremiile* şi celelalte fragmente utilizate în slujbele bisericeşti.

Deşi monumentele limbii slavone bisericeşti vechi sunt puţine, slavona bisericească, chiar cu o varietate mare a influenţelor locale, a fost perpetuată prin numărul considerabil de manuscrise. Încă de la apariţia sa, în secolul al XVIII-lea, domeniul slavisticii s-a confundat cu cel al filologiei biblice, căci *Psaltirea* a fost cel mai copiat text al lumii slave. Începând cu *Psalterium Sinaiticum* şi până în secolul 17, când *Biblia* este tipărită la Moscova, 4.500 codici păstrează texte vetero-testamentare, dintre care 4.000 cuprind *Psalmii* – prin

[22] De Altbauer (unul din cei care face şi datarea lor) – comparând textele, am putut observa că vorba de aceeaşi *Psaltire* slavonă cu cea de astăzi, în afara unor detalii formale, legate de evoluţia lingvistică.

[23] Acestea trei sunt apropiat atât de vechii codici sinaitici cât şi de cele două *Psaltiri* sârbeşti: – Bucureşti 1346 (Branko Mladenovici) şi München 1385 (Lunt 1976: 257).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

copierea lor atât de frecventă era normal să se păstreze forma dată de slavii sudici (Schenker 1995: 201). Nu circulau doar *Psaltiri* destinate cultului, ci şi forme „explicate", împănate cu comentarii patristice, sau produse didactice – ca manuale de citit şi scris pentru şcolile medievale. Dintotdeauna, *Psaltirea* s-a folosit permanent în biserici (*ibidem*: 206), dar *Tipiconul*, răspândit din secolul XIV şi devenit universal în lumea ortodoxă în secolul XV, o aşază definitiv şi oficial chiar în centrul cultului (Cooper 2003: 110-4, 122-4).

Numeroasele copii biblice rămase fac din limba slavilor o *lingua franca* sau κοινή διάλεκτος în Răsăritul creştin – ea era, de altfel deja o limbă internaţională, înţeleasă atât în Moravia, cât şi de către bulgari. Iar cultul în slavonă avea să fie liantul amalgamului etnic al celui de al doilea Imperiu (româno-)bulgar (Cooper 2003: 104).

Psaltirea trece prin succesiunea redacţiilor chiriliană, chirilo-metodiană, metodiană, circum-metodiană, din Ohrid, din Preslav, apoi inter-imperială, parcurgând circa 500 de ani înainte de primul ei recenzor cunoscut: Părintele Ioan de la Marea Lavră, ajutat, se pare, de Avva Iosif (cu discipolul Metodie), Isaia Serski, Zaheu Filosoful şi discipolul acestuia, Gabriel – recenzia lor datând din a doua jumătate a deceniului 1330-1340 (*ibidem*: 110, 213).

Urmează apoi încă două redacţii în Bulgaria secolului al XIV-lea, datorate, probabil, unor atoniţi. Una este *Psaltirea* de la Norov, cealaltă, *vtoraja* sau *novaja pravlenaja redakcija*, se regăseşte în *Psalmii* copiaţi după 1337, în linia *Psaltirii* de la Şopov, şi reapare puţin mai târziu, în *Psaltirea* de la Kiev (1397) – începând cu Psalmul 31 (*ibid.*: 112, 214). Era vorba, totuşi, de actualizări ale limbii, vocabularului, formei cuvintelor, formelor verbale, modul de folosire a cazurilor şi a regulilor sintactice grecizante. Modificările constau, de regulă, în câte o particulă în plus sau în minus, câte un cuvânt înnoit. În secolul XIV, bulgarii îşi permiteau să corecteze din

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

variantele aflate în circulaţie, pe baza confruntării cu textul grecesc, chiar dacă mai slavizau anumite calcuri greceşti sau, pe de altă parte, „chirilizau", adică păstrau unele expresii arhaice, pentru originea lor venerabilă. Ajustările nu erau, totuşi, de substanţă: slavona bisericească a *Psaltirii* e înţeleasă până astăzi de popoarele slave, chiar dacă nimeni nu contestă (*ibid.*: 90), cum am spus, că ea ţine de o perioadă anterioară Şcolii de la Preslav.

Intrând într-o epocă predominant rusă a manuscriselor slavone, textele biblice încep să varieze ceva mai mult, dar nu pentru că Rusia kieveană ar fi fost înclinată spre traduceri noi (*ibid.*: 121): dimpotrivă, expresiile bulgăreşti, cu pedigree-ul lor chirilian, chiar dacă sunau ciudat sau străin (asta le adăuga mister şi demnitate), rămâneau suficient de inteligibile. Traducerile biblice au fost preluate de vechii ruşi, dar şi de români, după ce trecuseră printr-o etapă de slavonizare şi de eliminarea grecismelor din vocabular, în paralel cu o grecizare a sintaxei (*ibid.*: 114). De la ruşi, textul *Psaltirii* avea să se întoarcă în Balcani în formatul tipărit, patru secole mai târziu. După căderea capitalei bulgare Târnovo în 1393 (urmată de Bizanţ în 1453, şi de sârbi în 1459), scribii sârbi, ruşi, români şi atoniţi au început să copieze textele slavone fără să-şi mai permită vreo îmbunătăţire ale manuscriselor. Înainte, pentru bulgari, *Biblia* grecească era întotdeauna primul reper în materie de acurateţe, pe când textele biblice slavone, erau, teoretic, mereu pasibile de revizuiri în funcţie de ea. De acum însă, apare tendinţa rusească de a proteja corpusul biblic împotriva oricăror modificări, definitivând forma de traducere existentă (*ibid.*: 129), iar *Psalmii* devin cea mai conservatoare carte biblică.

La sfârşitul secolului al XIV-lea (*ibid.*: 123), bulgarul Ciprian, ajuns mitropolit al Kievului (contribuind, printre altele, la impunerea în ţinutul Rusь a *Tipiconului*), aduce cu sine *Psaltirea Norov*, pe care o copiase la Muntele Athos. Sub

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

influenţa *Bibliilor* deja tipărite de Occident (Guttenberg scosese *Vulgata* din 1450), ruşii îşi completează primul lor codice biblic, în ultimul deceniu al secolului al XV-lea. Arhiepiscopul de Novgorod, Ghenadie Gorozov, centralizează textele biblice existente în mânăstiri, adaugând traduceri (după *Vulgata*) acolo unde constata lipsuri. Printre cărţile pe care le include, la 1499, în colecţia sa, cunoscută drept „*Biblia* de la Novgorod", se aflau *Psalmii* în vechea versiune chirilo-metodiană[24], mai precis, *Psaltirea* din Norov (Cooper 2003: 127), cu o uşoară şlefuire rusizantă – versiune ce va fi preluată de toate *Psaltirile* ulterioare.

După alcătuirea *Bibliei* lui Ghenadie, versiunea greacă nu mai era socotită, conform concepţiei sud-slavice, întotdeauna superioară, ci, pe fondul noii situaţii politice, acum versiunea slavonă ajunge să fie privită ca inviolabilă, împreună cu celelalte scrieri sfinte ale slavilor: *Tipiconul* şi slujbele (*ibid.*: 124, 141). Crearea unui codice îi creează, ca şi tiparul, în Occident, un anumit prestigiu *Cărţii* Sfinte. De aceea, revizuirile încercate de către Maxim Grecul în 1519, sunt, la început, respinse şi vor trebui să aştepte cel puţin un secol ca să fie reevaluate şi folosite. Prima *Biblie* slavonă tipărită, cea de la Ostrog (în nord-vestul Ucrainei actuale), foloseşte, în 1581, textul lui Ghenadie, confruntat cu versiunea greacă (deşi ştim că la Ostrog era disponibil şi textul ebraic) în părţile unde Codicele ghenadian se folosise de *Vulgata*. Se mai modifică unele forme de cuvinte, câte un pronume personal, şi apar şi unele schimbări de punctuaţie. Pentru împărţirea în versete, ambele versiuni apelează însă la *Vulgata* – norma impusă de ele lăsând urmări până astăzi. *Psaltirea*, în continuare cea mai conservatoare carte biblică, rămâne aceeaşi ca în ediţia Ghenadie, dat fiind că era folosită în liturghie şi slujbe, unde nu se acceptau modificări.

[24] Alexeev 1995: 29-30.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Încă şi mai conservatoare este versiunea inclusă în *Biblia* din 1663 numită „prima tipărită” (întrucât era prima tipărită *la Moscova*). Conjunctura profundei crize ecleziastice, cu patriarhul Nikon demisionar şi cu perspectiva unei eventuale respingeri de către masa de credincioşi suspicioasă şi predispusă la schismă, făceau imposibile orice schimbări de traducere. Se folosesc însă revizuirile propuse de Maxim (*ibid.*: 143-4), care prin vechime, deveniseră în sfârşit acceptabile: era vorba în principal de schimbarea formei mai arhaice a aoristului cu mai clarul perfect compus, cum se vede în *Psaltirile* mai recente, de tranşarea câtorva forme verbale comune ambigue şi de rusizarea unor forme gramaticale ale slavonei bisericeşti. Se mai elimină anumite elemente de culoare ucraineană specifice versiunii Ostrog şi se înlocuieşte, cu această ocazie, ierul ъ cu mai pregnant pronunţatul *o* – modificare ce se impune pentru viitor. *Psaltirea* cunoaşte o evoluţie pur lingvistică, cu diferenţe lexicale neimportante: doar trei sinonime schimbate, în 79,14, 91,10/11, şi 103,36/35 [25]. Acestea vor rămâne şi singurele diferenţe evidente între versiunea lui Ghenadie şi *Psaltirea* slavonă actuală.

Ediţia *Bibliei* slavone autorizate de Biserica Ortodoxă Rusă se definitivează în 1751, în urma unei mişcări de revizuire iniţiată prin ucazul din 1712 al ţarului Petru, apoi realizată, cu întreruperi, de către şase comisii succesive. Acolo unde se putea găsi măcar într-o versiune greacă formularea existentă în *Biblia* de la 1663, aceasta era păstrată[26]. Pentru

[25] Cooper 2003: 231. *Edinorog* în loc de *inorog,* în 91,10/11 (ѥдинорóгѧ / їнорóгѧ); fiara singuratică (їи́нокъ ди́вїи) din 79,14 devine (оу҃единéнный ди́вїй), iar în 103,36/35, avem „piară” păcătoşii (и҃зчéзнѫтъ) în loc de (скончáютсѧ).

[26] *Ibid.*: 153. Acest principiu al continuităţii, fiind specific spaţiului ortodox, avea să fie expus, deloc întâmplător, şi în altă epocă, în alt context, de către Andrei Şaguna.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

exprimările confuze care nu puteau fi acoperite însă de o sursă greacă, se retraducea având la bază *Biblia Polyglotta* a lui Walton, ce conţinea versiunea *Septuagintei* din *Codex Alexandrinus*, declarat *cel mai credibil text grecesc*, în prefaţa noii ediţii[27], deşi editorii mai aveau la dispoziţie *Codex Vaticanus*, alte manuscrise vechi şi o *Biblie* tipărită greacă (probabil nemţească), iar, pentru probleme spinoase, apelau şi la comentariile patristice. *Codex Alexandrinus* a fost luat ca reper şi în privinţa împărţirii pe versete (din el se puteau şi adăuga, la nevoie, versetele lipsă, pe când cele în plus faţă de el erau trecute doar ca note).

Se poate spune deci că, în afară de minore modificări fonetice, între *Psalterium Sinaiticum* şi versiunea autorizată, numită şi „elisabetană", după numele ţarinei în timpul căreia a apărut, nu există diferenţe vizibile. Sigur, asta nu contribuie la o perfectă claritate a textului (Cooper 2003: 158), care nu e chiar unul simplu pentru cititorul nefamiliarizat cu limbajul biblic. În *Psalmi*, rămâne, totuşi, o formă simţitor mai veche de slavonă decât cea care trecea drept actuală în 1751, şi care e caracteristică doar porţiunilor retraduse atunci (de exemplu, cărţile Tobit şi Iudita).

Versiunea 1751 avea să fie introdusă în circuitul liturgic după circa un secol, însă se retipăreşte în 20 de ediţii până în 1815, Din 1816 până în 1819, 17 ediţii sunt scoase şi de Societatea Biblică Rusă, agenţie a *British and Foreign Bible Society*, apoi, după ce colaborarea se rupe din 1826, când Societatea, rămasă sub tutela Sinodului Rus, continuă să scoată alte numeroase ediţii.

Românii au contribuit şi ei la păstrarea tezaurului comun al monumentelor literare slavone (Schenker 1995: 193).

[27] Iar Alexeev (1995: 35) arată că „Biblia slavonă a fost tradusă după recenzia R a LXX, descoperită de A. Rahlfs. Această formă a textului Grec folosită în Bizanţul primului mileniu şi baza comentariilor patristice".

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Scribi români existau şi în Târnovo (Cooper 2003: 115), iar unii bulgari au găsit, după înfrângerile suferite de imperiul lor, refugiu în ţările româneşti. Şi la noi se copiau manuscrise slavone, iar unele manuscrise copiate de românii din Athos ajungeau, de asemenea, la slavii estici, în ţinutul Rusь. Forma *Psaltirii* preluată de români de la al doilea Imperiu Bulgar a fost aşadar una deja slavonizată, cu vocabularul curăţat de calcuri lexicale greceşti, dar cu destule calcuri sintactice grecizante.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.2. Cadrul istoric şi confesional al traducerii *Psaltirilor* rotacizante[28]

Începutul literaturii române literare – prin *Psaltirile* manuscrise precursoare ale operei lui Coresi[29] – a fost de multe ori analizat sub aspectul ambianţei culturale care l-a generat, vehiculându-se ipoteze diverse: husitism, bogomilism, catolicism, luteranism, calvinism, ortodoxie sau pur şi simplu progres social autohton. În ultima vreme, discuţiile par să sugereze chiar un fel de adevăr împărţit între aceste variante, singure sau în combinaţii[30]. Elementele de care dispunem pun aproape o problemă detectivistică: cunoaştem câteva texte, cu faptele lor de limbă – cel mai uşor de observat fiind rotacismul[31] –, un Simbol de credinţă incluzând dogma

[28] Conţinutul acestui articol a mai fost publicat în: Călin Popescu, *Consideraţii privitoare la cadrul istoric şi confesional al apariţiei Psaltirilor rotacizante*, în „Convergent Discourses. Exploring the Contexts of Communication", nr. 4, Secţiunea *Literatură*, pp. 387-399.

[29] După Urechia (1885: 71), tiparul este adevăratul început al limbii literare.

[30] Problemele „îşi aşteaptă încă rezolvarea definitivă, riguros argumentată". Aşa că fac doar „o limpezire cu caracter teoretic şi metodologic" (Gheţie/Mareş 2001: 57-8).

[31] Adamescu 1920: 92– „Această particularitate trăieşte până astăzi în puţine cuvinte în Maramureş, în mai multe cuvinte în ţara Moţilor (munţii apuseni ai Transilvaniei) şi în foarte multe vorbe din dialectul istriano-român." Gheţie (1968b:255) a atras, totuşi, atenţia că fenomenele de limbă au avut în trecut cu totul altă răspândire decât cea de astăzi, astfel că Maramureşul e doar unul din locurile unde exista rotacism – fenomen mult mai extins în epocă – caracteriza, de pildă, şi un dialect din nordul Moldovei. Dacă Ivănescu (1959 : 21) garanta că textele rotacizante au fost traduse în Maramureş, Gheţie va arăta deci (1981: 155) că „Maramureşul

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

catolică *Filioque* la finalul unui important manuscris, *Psaltirea* Scheiană, câteva elemente filigranologice, câteva informaţii istorice. Vom trece deci în revistă mai jos întregul spectru al argumentelor aduse.

II.2.1. Bogomilismul

Chiar dacă nimeni nu a vorbit în mod serios şi sistematic de bogomilism în legătură cu traducerea *Psaltirilor*, el trebuie atins ca ipoteză întrucât a fost totuşi amintit ca posibil context al gestului cultural al *primelor* traduceri. Codicele Voroneţean, unul din cele mai vechi texte româneşti, la a cărui limbă s-au constatat asemănări cu cea a *Psaltirii* Scheiene (Candrea 1916: lxxxvii-lxxxiv), a fost considerat de unii[32] drept bogomil, ipoteză ce ar fi convenabilă pentru legătura pe care ar face-o cu cărţile populare traduse, şi ele printre primele, atunci când, în rândul maselor, cunoştinţele de slavonă se împuţinau: imigraţia învăţaţilor slavi persecutaţi de catolicii polonezi se redusese, în epocă, dar creştea în schimb influenţa greacă, manifestată la început sub forma unei eliberări de slavonism, cum arăta V. A. Urechia (1885: 78), explicând de ce textele populare apocrife „erau aproape sincronistice cu cărţile religioase”(*ibidem*: 75). „Cam în aceeaşi epocă şi aceeaşi regiune unde s-a efectuat traducerea primelor cărţi religioase, au fost traduse din slavoneşte legendele biblice şi apocaliptice care constituie literatura apocrifă. Cărţile acestea nu aveau nevoie, pentru a fi traduse, de un impuls venit din afară. De aceea, traducerea lor s-a putut face în cursul unui lung şir de ani”, nota şi Al. Rosetti (1968: 439) care îşi contrazice, totuşi, aici afirmaţia pe care o face în altă parte

trebui exclus din rândul regiunilor unde au putut fi alcătuite traducerile româneşti ale *Psaltirii* şi *Apostolului*” şi că ar putea fi, eventual, menţionat doar ca loc al unei copieri intermediare înainte de Moldova (*ibid.*: 163).

[32] Sbiera 1885:342-7. E doar o afirmaţie impresionistă, fără dovezi.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

(*ibidem*: 429), conform căreia primele traduceri religioase ar fi avut, totuşi, nevoie de un impuls exterior. Varianta bogomilă[33] a fost susţinută în primul rând de B.P. Hasdeu, care, bazându-se pe mulţimea izvoarelor străine ce relatează prezenţa la noi a acestui curent religios, e de părere că el va fi avut un fel de statut de confesiune majoritară până în secolul XVI, cel puţin (Hasdeu 1984: 196). Într-adevăr, expresia bogomilică „oameni buni" a făcut carieră la noi, la fel ca proverbul „i-a părăsit ca Sf. Paul pe români" la unguri, ceea ce poate da credit ideii răspândirii mai mari decât în alte părţi a ereziei bogomile-paulichiene. Totuşi, cultul dominant a rămas mereu Ortodoxia. Chiar şi aşa, Hasdeu susţine că primele traduceri în româneşte mai puteau apărea „ca literatură ortodoxă, dar cu o idee condamnată ca eretică la bază"[34]. În *Codex Sturdzanus*, vedem că textele populare măhăcene pe care le invocă pot sta alături de o încercare de traducere din slavoneşte după un text atribuit lui Ioan Hrisostom[35], deşi bogomilii respingeau Biserica Ortodoxă şi liturghia ei. Mai mult, în *Codex* găsim chiar un fragment liturgic[36] şi alte prelucrări ale unor slujbe ortodoxe, considerate bogomilice în mod eronat. Oricum, contraargumentul de fond împotriva ipotezei bogomile ni se pare faptul că acest curent a fost întotdeauna unul

[33] Plauzibilă şi pentru că se întâmplă că bogomilii primeau, din Biblie, Noul Testament şi *Psaltirea* – v. *Bogomils*, în *Oxford Dictionary of the Christian Church* 2005: 221.

[34] *Ibidem*: 356 – „Pe lângă această literatură poporană directamente eretică, mai exista o altă aşa-zicând indirectă, născută şi crescută cu bună credinţă în sânul populaţiunii celei ortodoxe, dar avându-şi ascunsă rădăcina în vreo idee condamnată de biserică, în vreun apocrif tendenţios, în vreo emanaţiune de ceea ce – pe drept sau pe nedrept – era considerat ca erezie."

[35] Adamescu 1920: 94.

[36] *Ibidem*: 95-6 – deşi amestecate cu basme. Chiar şi unele povestiri de acolo pot fi considerate perfect ortodoxe şi sunt greşit trecute ca bogomilice, cum s-a observat de altfel deja.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

neteologic, antibisericesc[37], legat de pătura puţin educată, ceea ce nu se potriveşte deloc ideii că tocmai el ar fi creat mişcarea cultă, revoluţionară din punct de vedere lingvistic, a traducerilor literare. Această idee a putut plăcea, o vreme, ruşilor (Ciobanu 1941: 13-4), dar azi nu mai e luată în seamă decât pentru a reţine, cum făcea Ştefan Ciobanu, că şi un impuls local ar fi putut provoca trecerea la scrisul în limba poporului, chiar în absenţa influenţelor occidentale.

II.2.2. Husitismul

Varianta susţinută de autoritatea lui N. Iorga (Iorga 1904: 15-41) şi îmbrăţişată de mult mai mulţi cercetători afirmă că husiţii maghiari ar fi fost cei care au stat la originea curentului traducerilor, lucru verosimil de altfel, ţinând cont că în unele zone în care putea apărea mişcarea literară ar fi putut exista şi comunităţi husite[38]. Într-adevăr, deşi, aparent, caracteristica lingvistică a rotacismului putea fi o particularitate a unui singur autor, mutat în orice alt loc, cum spune Hasdeu în cazul preotul Grigorie din Măhaci[39], *Psaltirile* despre care vorbim păstrau diviziunile destinate citirii în public – putând fi folosite astfel, cum observă I. A. Candrea (1916: cvi), numai acolo unde pronunţia rotacizantă nu era una opţională, ci însăşi norma. Acest loc putea fi foarte bine Maramureşul, unde fenomenul supravieţuieşte până astăzi (dincolo de graniţă, la românii din Ucraina, e încă frapant) – mai ales că şi alte fapte de limbă întăresc aceeaşi localizare (Candrea

[37] Vezi şi Hasdeu 1984: 197

[38] Aşa spune Oniţiu (1912: 31) despre varianta localizării în Maramureşul de nord. Dar e valabil în tot Ardealul şi Moldova şi oriunde existau comunităţi catolice.

[39] Hasdeu 1984: 38-9 – Măhaci, acum Măhăceni, jud. Alba, e mai degrabă în mijlocul Transilvaniei, pe când preotul Grigorie din Măhaci avea şi unele particularităţi ţinând de Moldova.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

1916: lxxxviii-ix)[40] – dar el ar putea fi identificat şi în alte zone[41], iar nazalizarea şi înlocuirea lui *n* cu *r* se întâlneşte în arii mai largi, inclusiv la istro-români (Hasdeu 1984: 39-40), fiind, probabil, de origine albaneză (Balotă 1925: 171). Ipoteza husită trimite, în linii mari, spre prima jumătate a secolului al XV-lea[42], ceea ce convine şi altor indicii lingvistice, legate de unele datări ale *Psaltirii* Scheiene cu câteva decade înainte de versiunea Hurmuzaki, aparţinând mai sigur începutului secolul al XVI-lea[43]. Totuşi, această construcţie logică rămâne doar o „afirmaţie impresionistă" (Panaitescu 1965: 37), un scenariu care nu se poate baza pe dovezi[44]. Mai mult, felul cum este prezentată, de unii cercetători mai noi

[40] Ipoteza Maramureşului de nord, convenabilă mai ales partizanilor teoriei husite, e azi abandonată. Istrate (1963: 10) propunea, în schimb, altă zonă: „De la Braşov până în preajma Hunedoarei, eventual până în Banat" – Rosetti (1968: 682) i-a combătut ideea, considerând că nu există un subdialect al sudului Transilvaniei, ci acesta este acelaşi cu subdialectul din Muntenia. Gheţie (1965: 402-3) a propus iniţial ca loc al traducerii „undeva într-o zonă mult mai întinsă, care cuprinde Crişana, Transilvania de la nord de Mureş, Maramureşul şi, în unele privinţe, Moldova şi chiar Banatul", menţionând că există cel puţin două straturi – care trebuie localizate separat – al traducerii şi al copierii. Ulterior, el se decide pentru aceaşi zonă (*idem* 1977: 75): „Transpunerea în româneşte a *Psaltirii* se leagă de sfertul sud-vestic al ţării, mai exact vorbind de Banat – Hunedoara". Doar că, deşi realizate în „colţul sud vestic al ţării", manuscrisele sunt copiate în Moldova (*idem* 1981: 162-3).

[41] Mai găsim, pe alocuri, în acte oficiale moldoveneşti din secolul al XV-lea, alternativ „fântăre" şi „fântăne" (Hasdeu 1984: 41).

[42] Doar cu aproximaţie. După 1437, husiţii, zdrobiţi de cruciadele catolice, nu au mai contat ca forţă militară,. Totuşi, refugiaţi husiţi, cu tot cu ideile lor, mai existau încă. În 1456, Ungaria, Transilvania şi Moldova erau tot infectate cu husitism (Fudge 2014: II, 211, 213)

[43] Candrea 1916: xciv- xcv – deci circa 1460-1480, cu 40-50 ani înainte de *Psaltirea* Hurmuzaki, după faptele de limbă, şi, desigur, înainte de Coresi.

[44] Nici măcar preferinţa, din tot Vechiul Testament, pentru *Psalmi* şi cărţile sapienţiale (Atwood 2009: 177) sau profesarea doctrinei *Filioque* (Havelka 1938: 196) nu reprezintă mărci exclusive ale husitismului.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

tributari protestantismului – care revendică husitismul ca mişcare a „martirilor înaintemergători ai mişcării de reformă" (Oniţiu 1912: 29) –, insistă pe ideea că, până la apariţia reformelor vestice, românii n-ar fi simţit deloc nevoia de a scrie în româneşte, lucru inacceptabil[45]. Era mult mai naturală ipoteza că pierderea de către români a reperului bizantin trebuia să ducă treptat la o reevaluare a spaţiului autohton, atât ca refugiu, măcar pentru o parte din pătura cultivată bizantină (Mihăescu 1966: 175) – pe lângă principalul refugiu din Italia, de unde influenţa ei emana, indirect, şi până aici –, cât şi ca nou pilon necesar de cultură şi civilizaţie creştină, mai ales de când cunoaşterea limbii slavone începuse să scadă în rândul populaţiei (Cartojan 1938: 5-8, 13-17).

Dacă în prima jumătate a secolului al XV-lea, husiţii cehi şi maghiari au făcut pentru ei unele traduceri biblice[46], asta nu garantează că la români trebuie să se fi întâmplat neapărat la fel[47]. Husiţii nu au creat vreo mişcare literară (Ciobanu 1941: 29) specială în Cehia, iar în dezvoltarea literaturii poloneze nu li se atribuie nici un rol, în ciuda prezenţei mult mai impor-

[45] În toată Europa, traduceri biblice se făcuseră şi înainte (Bălan 1914: 85-6). Deci afirmaţii de genul: „necesităţile interne nu erau suficiente pentru a provoca traducerea cărţilor religioase" (Rosetti 1968: 434) sau: „fără un astfel de îndemn puternic din afară nu i-ar fi trăsnit prin cap nici unui preot românesc, simplu, naiv, orbeşte supus legilor şi obiceiurilor bisericii sale strămoşeşti – cum au trebuit să fie toţi preoţii noştri pe atunci – să facă aşa una ne mai făcută" (Oniţiu 1912: 28) sunt exagerări gratuite.

[46] Ştim că Ian Hus a revizuit şi publicat *Biblia* în 1406 şi 1414, pe baza unui text anterior, iar pe la 1439, doi studenţi unguri de-ai lui din Praga traduc *Biblia* husită – prima versiune biblică în maghiară. De altfel, unul din traducători, Tamás Pécsi, chiar se refugiază ulterior în Moldova. Totuşi, *Biblia* şi învăţătura de carte în limba cehă, chiar dacă erau un lux, existau dinainte. Husiţii doar au încurajat-o, şi abia Confesiunea Uniunii Fraţilor Boemi din 1535 face un imperativ din traducerile biblice. Mai degrabă *Bibliile* poliglote catolice recent apărute constituiau adevărata invitaţie la traducere, pentru tălmăcitorii din toate limbile.

[47] Oniţiu 1912: 31 şi Candrea 1916: cx.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

tante pe care au avut-o acolo, ci aceste zone îşi aveau traducerile biblice de dinainte[48]. Cu atât mai improbabil e ca între români să fi transmis ceva pe linie spirituală tocmai prin unguri, cu care românii se urau[49]. Putem evidenţia doar influenţa husită în plan social, prin mişcările din Ardealul epocii[50]. Şi chiar dacă şi în anumite traduceri vechi se pot reconstitui unele urme ale influenţei husite, aceasta nu dovedeşte că

[48] Ciobanu 1941: 29. Unele istorii cehe de azi „prind din zbor" teoria husită care circulă la noi, şi o repetă şi ele („The impulses from Hussite Bohemia left their mark even on remote regions" – Jejř 1988: 131-2) la fel, fără alte dovezi decât revolta socială a ţăranilor din Transilvania epocii. Doar pentru atât, li se pare suficient de cert că „for Hungarian *and Romanian culture*, the Hussite example was a stimulus for the first translation of the Bible into their own tongue, and in this manner, they aquired their oldest works of literature." În schimb, când vorbesc despre ei înşişi, cehii au realismul de a observa că Revoluţia husită a dat doar un nou impuls dezvoltării limbii literare, care totuşi începuse cu mult mai mult timp în urmă (*ibidem*: 137).

[49] Ciobanu 1941: 27. Dimpotrivă, bătălia lui Hus cu papa nu era atât de relevantă pentru mediul ortodox, ci husitismul era o problemă doar pentru comunităţile româneşti catolice. De ce nu s-ar fi văzut efectul husit la noi şi în alte lucruri, mai importante pentru husiţii înşişi, precum rânduiala împărtăşaniei – de altfel, mai degrabă s-ar putea spune că ortodocşii i-au influenţat pe ei, în anumite segmente de doctrină (Atwood 2009: 177). Chiar şi în privinţa traducerilor biblice în cehă (pe care le foloseau, le publicau, le încurajau şi le revizuiau, *pe baza latinei*), husiţii se revendicau fără înconjur de la exemplul Bisericii Ortodoxe, invocându-i pe Chiril şi Metodiu. E unul din motivele pentru care, cu timpul, Biserica ortodoxă din Cehia şi Slovacia l-a canonizat pe Jan Hus.

[50] Ciobanu 1941: 25. În Transilvania putea fi vorba mai degrabă de un husitism motivat economic (Fudge 2014: VIII, 45). După Lipany, husiţii se refugiază în Moldova şi Transilvania, iar, în 1437, o mare revoltă izbucneşte, după tactica militară husită, îndreptată fiind contra dijmei (Boulier 1958: 302), cauza care îi unea, într-adevăr, la Bobâlna, pe ţăranii maghiari şi români (Bérenger 2000: 141).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

husitismul a stat la originea actului *primelor* traduceri româneşti[51].

II.2.3. Catolicismul

Este indicat de Ilie Bărbulescu drept elementul determinant (1928: 58-9), mai ales pentru dogma *Filioque*, prezentă la sfârşitul *Psaltirii Scheiene*[52] – văzută şi de alţii ca o dovadă „că la temelia acestor traduceri trebuie căutată o influenţă apuseană" (Puşcariu 1930: 97). În rest, argumentaţia pare, în genere, o reacţie de orgoliu identitar confesional, împotriva unor afirmaţii de acelaşi gen din tabăra husito-protestantă. Argumentele sunt vagi şi generale, precum: Biserica Catolică a fost, în epocă, în multe ţări, favorabilă traducerilor în limbile vulgare, pe când protestanţii nu au procedat mereu astfel (Bărbulescu 1900: 16-7). Se dau contraexemple în care protestanţii sprijineau, în Rusia, poloneza în loc de rusă, se aduc ca dovadă acte vechi în româneşte (Bărbulescu 1900:

[51] Mai nou, Ioan-Florin Florescu a încercat să reactualizeze ipoteza husită, concetrându-se pe studiul *Tetraevanghelul* de la Sibiu, care ar fi avut o versiune cu tentă husită (înainte de Noul Testament al lui Luther din 1522), cu echivalenţa *duhovnic*/*fariseu* dovedind curentul antimonahal exprimat şi de Bible Olomoucká (1417). El adaugă că acel *Tetraevanghel* „contează mai mult" şi se opreşte la el (2011: 16, 29-30). Cum rămâne însă cu *Psaltirile* rotacizante? Dacă ele s-au putut face fără aceeaşi influenţă vestică, fiind, probabil, şi anterioare, mai putem vorbi de un rol husit determinant? Florescu recunoaşte întâi că nu există dovezi pentru rolul husiţilor în iniţierea mişcării literare a traducerilor, dar revine apoi cu o presupunere: „De ce călătorii români în Cehia sau Polonia să nu fi fost cuceriţi?" „Oare ce lucrau ei să nu-i fi interesat pe ortodocşi?" (*ibidem*: 23-4). Aici vorbeşte deci de oameni şi posibile iniţiative personale, iar pe de altă parte continuă să spună că traducerea reprezintă un *proces*, care are nevoie să fie „determinat de contexte religioase, politice şi culturale" complexe – (*ibid.*: 20).

[52] Deşi Gheţie (1974: 244) observa că, în cultul catolic al epocii, *Psaltirea* nu era recitată împreună cu *Crezul* atanasian.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

21-3, 26) şi se trage concluzia că popoarele catolice aveau deja – în cazul nostru, în urma unei înrâuriri poloneze sau, mai vechi, croate[53] – ceea ce calvinii vor veni să întărească. Teoria are în comun cu cea pe care o contestă o anume doză de desconsiderare a tradiţiei ortodoxe autohtone[54]. Ipoteza catolică nu explică de ce traducerile nu au fost făcute din latineşte ci din slavonă, şi de ce acea *Mărturisire de credinţă* extinsă de la final, chiar cu *Filioque*, nu aminteşte de primatul papal, punctul principal de pe agenda mişcărilor de uniaţie ale epocii, şi nelipsit din catehismele catolice[55]. Ştefan Ciobanu mai observa că, dacă mişcarea ar fi fost organizată de catolici, traducerile ar fi fost realizate, probabil, şi ceva mai temeinic[56]. Dar chiar şi aşa, nu ar fi avut, ulterior, acelaşi succes în rândul ortodocşilor. Trebuie precizat aici că *Mărturisirea* cu *Filioque*, a fost, cel mai probabil, ataşată de un copist târziu Ciobanu (1941: 16), ea fiind scrisă pe ultimele foi ale manuscrisului păstrat al *Psaltirii* Scheiene, cu litere mai mărunte.

---

[53] Bărbulescu 1928: 132-135. Filiera croată o susţine prin prezenţa în manuscris a câtorva caractere glagolitice, dar admite că ea putea veni prin mijlocuri „sârbeşti bulgare sau ruseşti" – oricum, acesta e un argument pentru *vechimea textului*: „pe timpul de splendoare al glagolitismului medieval s-a întâmplat această introducere", adică secolele XV sau XIV (*idem* 1904: 29-30).

[54] „E aproape imposibil de susţinut ştiinţificeşte că românii, care erau cu totul acaparaţi de slavonismul pravoslavnic în veacul XV, au început, prin îmboldirea propriei lor conştiinţei naţionale, să părăsească limba şi scrisul slav spre a da «Cuvântul lui Dumnezeu» în româneşte" (Bărbulescu 1928: 76).

[55] Precum cel publicat în 1703 la Sâmbăta Mare, care accentua primatul „Marelui papa de Râm, care-i Vicariş Domnului".

[56] Oricum, i se pare că soliditatea întreprinderii ar fi un argument important împotriva teoriei husite, care nu avea un număr suficient de mare de adepţi între români (*ibidem*: 49), nici o vechime suficientă pentru a realiza o „carte întreagă", mai ales o „operă întinsă" precum *Psaltirea* (*ibid.*: 58).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.2.4. Ortodoxia

Ipoteza Ortodoxiei a fost şi ea citată, de regulă, în acelaşi stil patriotic-identitar, ca simplu „factor intern" – o abordare puţin productivă. Ştefan Ciobanu observă (1941: 12) că şi românii aveau o clasă de dieci în secolul XV, şi se întreabă, retoric: „Oare cărturarii noştri, care sunt pătrunşi, după cum am văzut din cronici, de conştiinţă şi chiar de mândrie naţională, şi gramaticii noştri, care se lasă influenţaţi de formele limbii noastre, nu erau ispitiţi a transpune în româneşte ceea ce citeau şi scriau în slavoneşte? Sau, poate, cele dintâi scrieri în româneşte se datorează unui imbold venit din afară, unei propagande susţinute de străini, aşa cum se poate întâmpla la popoare care n-au nici o idee despre cultură, despre carte, despre importanţa scrisului?" El datează de altfel realizarea traducerii *Psaltirii* în secolul al XV-lea, „prin a doua jumătate", or, atunci exista deja o tradiţie ortografică specific românească, dovedită prin forma şi grafemele pe care le vedem la *Scrisoarea* lui Neacşu (Ciobanu, 1941: 38-9). Ipoteza „internă" este susţinută şi de P.P. Panaitescu, dar cu accentul pus pe emanciparea socială a maramureşenilor de la începutul secolului al XVI-lea (până la Răscoala lui Doja de la 1514). El citeşte, în criptograma de la finalul manuscrisului scheian, anul 1515 – adică 7023, ceea ce înseamnă, mai precis, 1514, luna fiind cuprinsă între septembrie şi decembrie (Panaitescu 1965: 75-6) – şi reacţia lui patriotică e justificată. Greşeşte însă atunci când vrea să găsească într-un act de creaţie, care putea fi datorat unui autor singular – cel mult, unei comunităţi monahale (Candrea 1916: lxxxviii) –, un larg concurs de împrejurări politice şi sociale. Pe de altă parte, Milan Şesan, văzând şi el în *Filioque* o interferenţă catolică – pune folosirea dogmei respective în legătură cu perioada Conciliului de la Florenţa (1438) şi a confuziilor doctrinare existente în Moldova vremii (Şesan 1959: 58-9). E greu însă de apărat ideea, vehiculată şi de Ciobanu, că această dogmă catolică s-ar fi strecurat neobservată, pe fondul precarităţii

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

culturii preoţilor vremii (Ciobanu 1941: 17). Tocmai diferenţa doctrinară care a produs marea dezbinare de la Florenţa, cu urmări drastice până în principatele române (Cantemir 1973: 282-3), nu putea fi ignorată de traducătorii noştri, oricât ar fi fost ei de „neiniţiaţi în materie de dogmatică". „Au tradus fără a-şi da seamă că acest simbol este de provenienţă catolică", susţine şi Ciobanu, amintind că a şi existat „o unire formală", în 1649, „a ortodocşilor cu catolicismul" (Ciobanu 1941: 36) – vorbind, de fapt, de un act de uniaţie. Ciobanu greşeşte şi când declară că *Psaltirile* nu arată ca şi cum ar fi fost folosite pentru slujbă (*ibidem*: 40) – deşi izbeşte tocmai împărţirea în „şederile" (sau catismele) specifice acestui scop. În schimb, după aranjarea fragmentelor deduce că la bază ar fi stat un original slavo-român destinat scopurilor didactice[57]. Pentru un astfel de învăţământ, trebuia să existe însă o permisiune oficială, iar pentru aceasta, textul trebuia să fie deja produs şi asimilat. Or, până şi tipărirea *Liturghierului* românesc al lui Dosoftei a fost „considerată o inovaţie îndrăzneaţă" (Rosetti 1968: 429), la 1691, cu atât mai mult cântărea această rezervă în secolele precedente, când, „din cauza intoleranţei elementului predominant bulgaroslav", „cărţile româneşti se foloseau în public numai ca abatere, pe furiş, şi în lipsă de cărţi bulgaroslavice", cum spune Aron Densuşianu, care presupune coexistenţa netolerată şi chiar persecutată a unor cărţi religioase şi bisericeşti, scrise româneşte, pe lângă cele bulgaroslavice (Densuşianu 1885: 9). Acesta e motivul pentru care nici Rosetti nu a putut concepe traducerea textelor bisericeşti altfel decât „provocată de o cauză exterioară şi în luptă cu canoanele bisericii ortodoxe" (Rosetti 1968: 429), punând-o în legătură cu scăderea puterii domnitorului, care trece treptat în mâna clasei boiereşti. În schimb, Panaitescu nu vrea să vadă aşa ceva, exagerând în sens contrar: „nu exista

[57] Ciobanu 1941: 44-5. Idee susţinută şi de alţii – Paşca 1956: 82; Gheţie 1968a: 78 etc.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

nicio presiune" din partea Bisericii Ortodoxe, de vreme ce „nu s-a consemnat" ceva de acest fel în epocă. Avem însă mesajele explicite, de două secole mai târziu, când episcopul transilvan Atanasie Anghel primea, la hirotonie, în 1698, din partea ierarhiei muntene, îndemnul de a evita limba română în biserică (Ghenadie 1886: 13).

II.2.5. Luteranismul

În realitate, nici Biserica catolică, nici cea ortodoxă „nu erau aşa de naţionale", cum am putea crede azi, mai ales în privinţa celei ortodoxe, ci traducerea putea fi văzută la început ca un fel de profanare a textelor sacre (Oniţiu 1912: 27-8), iar pe aceasta se bazează ipoteza luterană şi protestantă în general. Primii saşi ardeleni aduc ideile lui Luther la Sibiu în 1519 (Densuşianu 1898: 23-4), hârtia *Psaltirii Scheiene* fiind braşoveană, din a doua jumătate a sec. XVI[58], iar cea a *Psaltirii* Hurmuzachi, chiar dacă pare a fi din prima jumătate a secolului[59], putea fi şi ea, cum spune Rosetti, păstrată câteva decenii înainte de a fi folosită în perioada luterană (Rosetti 1968: 434). Spre deosebire de husiţi, luteranii au făcut istorie în Transilvania, unde există până astăzi. Unii au identificat şi câteva săsisme în *Psaltirile* rotacizante, deşi ideea a fost combătută (Ciobanu 1941: 55-6). Ipotezei luterane i se potriveşte mănuşă *Crezul* cu *Filioque*[60] al *Psaltirii* Scheiene, fără vreo referire la papalitate, iar reformiştii chiar aveau o preferinţă pentru *Psaltire*, mai mare decât a catolicilor, şi s-a remarcat şi în alte ţări combinaţia *Psaltire* + *Catehism* (Rosetti 1968:

[58] Densuşianu 1898: 30, 53 – Fabrica de hârtie din Braşov care o producea era înfiinţată din 1546 şi documente cu marca ei se cunosc abia începând din 1569. V. şi Candrea 1916: civ.

[59] Mareş (2005: 308-315) datează manuscrisul între 1491 şi 1520.

[60] După cum explică Rosetti (1947: 555-6), care face şi legătura între acestea şi *Psaltire*.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

436), pe care o regăsim între priorităţile tipografilor transilvăneni din secolul al XVI-lea. Ca limbă şi ca stadiu al traducerii, manuscrisele rotacizante pot fi considerate sincrone cu *Psaltirea* coresiană din a doua jumătate a secolului XVI – diferenţele lexicale putând fi considerate drept regionale (*ibidem*: 437) –, dar sunt, pe de altă parte, îndepărtate ca stil de *Scrisoarea* lui Neacşu din 1521[61]. Aceste argumente dau deci consistenţă ideii că *Psaltirile* rotacizante ar fi putut fi traduse de luterani, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când mişcarea protestantă susţinea cu putere, sprijinită de autorităţile transilvane, traducerile biblice – în mulţimea de texte ce apar brusc, sprijinul oficial era, de altfel, evident[62]. Lucrările lui Coresi s-au tipărit din îndemnul şi cu cheltuielile oficialităţilor orăşeneşti – luteranii Hans Benkner şi Lucas Hirschner din Braşov şi calvinul Forró Miklos (Adamescu 1920: 103), iar Geszti Ferencz (Urechia 1885: 71) plăteşte pentru Palia de la Orăştie (1582), tradusă, sau adaptată, cum zice Adamescu (1920: 103-4), de un episcop calvin). Mândria naţională găseşte o consolare în faptul că „ceea ce ne-au dat străinii a fost folosit de români" (Densuşianu 1898: 48) – Coresi tipăreşte ulterior *Psaltirea* din proprie iniţiativă, cheltuindu-şi banii proprii, tocmai pentru a nu fi implicat în prozelitismul luteran (Neaga 1970: 259). „Mişcarea aceasta literară, provocată de străini, cu scopuri religioase, deşteaptă o contra-mişcare în principate, şi îndată, în cei dintâi ani ai secolului al XVI-lea, literatura religioasă românească proprie, adecă condusă de chiar Românii ortodocşi, ia o desvoltare spornică şi remarcabilă", constată şi Urechia (Urechia 1885: 71) văzând aici o adevărată competiţie între „ediţiuni de cărţi bisericeşti ce aparţin acestor îmbinate sorginţi". Din diverse

[61] Ovid Densuşianu (1898: 57-9) respinge, totuşi, exagerarea că manuscrisele rotacizante ar fi copiate după tipăriturile lui Coresi.

[62] Este şi unul din contraargumentele lui Rosetti (1968: 433) la teoria husită.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

motive, această ipoteză e îmbrăţişată de o mare parte din cercetătorii contemporani, fără însă a se sprijini pe raţionamente clare sau pe sau dovezi directe.

II.2.6. Calvinismul

La calvini, din îndemnul unui episcop reformat, Pavel Tordasi, apare o carte de rugăciuni inspirată din *Psalmi*[63], „Cartea de Cântece" (1570-1573), prima carte românească cu caractere latine, iar în 1582 se tipăreşte o altă traducere din Vechiul Testament, „Palia" la Orăştie, dar aceste realizări tipografice sunt posterioare epocii în care vor fi apărut *manuscrisele* rotacizante. Totuşi, catehismele calvine din secolul al XVII-lea invocau constant argumentul traducerilor, desconsiderând Moldova şi Ţara Românească drept „două ţări fără Scriptura Sfântă". Principii calvini au impus folosirea limbii în Transilvania – chiar la ortodocşi, fie şi în scop prozelitist (Rosetti 1968: 435), cum arăta unitul Petru Maior (1975: 321), pentru a obţine lepădarea slavoniei, considerată scut al dreptei credinţe nu doar de mitropoliţii ortodocşi, cu „râvnă prea mare şi nepotrivită" (Cantemir 1973: 283), ci şi de neortodocşi[64]. Ulterior însă, în secolul XVII, preoţii români erau controlaţi de autorităţile calvine dacă au Noul Testament

[63] Rosetti 1968: 438. Nu e vorba totuşi de *Psalmi* propriu zişi, cum dă în paranteză Rosetti.

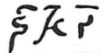
[64] Încurajarea traducerilor şi obligaţia slujirii în română făceau parte dintr-un program al stăpânirii calvine, prin care se urmărea reformarea Bisericii româneşti, Transilvania ortodoxă fiind socotită un „spaţiu al misiunii" (Murdock 2000: 134-6). Prin tipărituri şi prin folosirea lui Coresi, luteranii şi calvinii încercau convertirea ortodocşilor (Bérenger 2000: 142). „Tipărirea primelor cărţilor în limba română se face şi ca mijloc de propagandă între români a bisericii reformate, deci cu punerea la cale a streinilor interesaţi la aceasta şi cu spesele lor", o spunea şi V.A. Urechia (1885: 71).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

şi *Psaltirea*, şi dacă ştiu *Tatăl Nostru* şi Simbolul apostolic (Murdock 200: 137).

II.2.7. Concluzii

„În stadiul actual al cunoştinţelor noastre, încercarea de a data originalele traducerilor româneşti ale *Apostolului*, *Evangheliei* şi *Psaltirii* este o operaţiune sortită eşecului", stabileşte Gheţie (1977: 76), care adaugă, despre traducerile *Psaltirii* şi *Apostolului*, considerate cele mai vechi: „din punct de vedere teoretic, ele pot fi puse pe seama ortodoxismului, a catolicismului, a husitismului sau a Reformei". Cu toate acestea, îşi menţionează preferinţa proprie (împărtăşită, în acelaşi stil, de numeroşi alţi cercetători): „originea lor protestantă poate fi însă susţinută *cu un procent mai ridicat de probabilitate* (s.n.)" Judecând însă chiar în aceşti termeni, nu e o întreprindere hazardată a încerca, fără dovezi certe, să atribui unui curent o operă care nu i se atribuie singură?[65] Cum se pot da aici verdicte altfel decât pe bază de opinii teologice personale – *teologumene* – sprijinite pe cunoştinţe, experienţe şi intuiţii intime, cu doar un străveziu ambalaj filologic? În aceste condiţii, soluţia onestă pare a fi a permite tuturor să-şi aleagă liber varianta dorită. În ceea ce ne priveşte, ne vom limita la a prezenta argumente pentru validitatea ipotezei Ortodoxiei.

Manuscrisul Scheian conţine, probabil, în literele din criptograma de la finalul *Psalmilor,* o dată, iar o discuţie aplicată despre datare nu îşi poate permite să ocolească acest element. Prima cifră a datei, cea mai banală, fiind cea mai

[65] Nici despre opera lui Kochanowski, autor binecunoscut, activând într-un important centru cultural, cu peste un secol mai târziu, nu se poate spune cu certitudine în care curent s-ar încadra (Langlade 1932: 130-2). Cu atât mai puţin despre vechile noastre *Psaltiri* rotacizante, anonime şi nedatate.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

pretabilă stilizării, Gheţie şi Mareş nu pot garanta că ea ar fi „cea mai clară”[66]. Ea putea fi uşor citită în modul în care au făcut-o Pava şi alţii, ca *7*, urmat de *23* (кг) adică, deci avem anul *7023*[67] şi, cu semnul lunii octombrie înainte, urmat, în

[66] Gheţie/Mareş 2001: 50. Propunând un fel de adevăr împărţit între diversele ipoteze, Mareş încearcă să demonstreze că nu se poate dovedi nimic în privinţa datei din criptogramă (Mareş 2007: 164-166). Atunci, pentru a nu da apă la moară unui anumit tip de discurs religios identitar, e mai prudent să se evite presupunerile gratuite. Gheţie (1980: 124) spune totuşi că ipoteza factorilor interni s-ar îmbina fericit cu cea a factorilor externi în ideea că Reforma a fost şi la noi un „factor intern”, întrucât la Reformă puteau adera şi catolicii români – totul reducându-se iarăşi, impresionist, la Reformă – cum admite de altfel şi Dimitrescu (1963: 9-10) şi alţii. De ce atunci nu s-a tradus *Psaltirea* din latină, germană sau maghiară?

[67] Mareş (2007: 157-65) respinge această lectură, deşi observă că a mai fost propusă de Sextil Puşcariu şi P.P. Panaitescu, pe motivul că nu e convins că literele ar fi suferit deformări, pentru că altfel ar fi trebuit deformat şi textul!? Dar cifrele datei nu sunt în mod evident deformate, prin alungire? Mai spune că data din criptogramă ar trebui să fie cea a ultimei copii (deşi el nu e sigur de altfel nici că e vorba de o copie), pe care o estimează, după filigrane, la 1573-1578. Postulează deci că nu putem descifra nimic, întrucât nu ştim nici cifrul, şi nici limba. Aminteşte şi alte ipoteze, dintre care unele se potrivesc cu datarea lui filigranară: 515, 823, 926, 1315, 1475, 1482, 1485, 1575, 1585 (înclină spre aceasta, târzie, deşi litera din mijloc ar trebui să fie să fie citită atunci ч în loc de evidentul к). *Psaltirea* Hurmuzaki o datează, după filigrane, între 1491 şi 1520 – Mareş 2005: 308-15). Credem însă că e de ajuns o simplă privire pentru a citi prima cifră fie ⷯ stilizat, fie ѕ, ceea ce în context nu se poate înţelege altfel decât 7. Impasul în care ajunge Mareş vine din dorinţa de a vedea în prima cifră ҁ (6): dacă data ar începe într-adevăr astfel, totul ar fi într-adevăr confuz. Şi Gheţie insistă (1968b: 257) că nu s-ar fi putut folosi ѕ în loc de ꙁ, întrucât textul păstrează o distincţie clară între *z* şi *dz* (lucru adevărat, deşi rigoarea ortografică nu e perfectă – întâlnim, de pildă, *Israil* alături de *Izrail*) dar se trece peste faptul că manuscrisul putea fi, cel mai probabil, copiat ca atare, chiar dacă şirul de copişti adăugau texte (precum criptograma) după alte reguli ortografice. În fine, nu doar că avem cifre stilizate, deformate atât cât să poată fi vag intuite (şi, ca stilizare, ni se pare mai aproape de ⷯ decât de ҁ) dar şi echivalenţa între ꙁşi ѕ era un fapt răspândit

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

mod clarificator, de „Medru izvorâtoriu", cum interpretează Pava (Sf. Dumitru – 26 octombrie), am avea *anul 1514*, ceea ce ar elimina ipoteza vreunui traducător luteran sau calvin – căci influenţa Reformei se va face simţită abia după 1530 (Rosetti 1968: 435) – şi data ar fi târzie pentru husiţi, a căror mişcare se stinsese în a doua jumătate a secolului XV (Bălan 1914: 83, 88). Lectura făcută în continuare de Pava găseşte, pe lângă numele sfântului amintit, şi o semnătură plauzibilă: „Smeritul Avakyr". Criptogramele erau concepute în general împotriva furtului de cărţi din biserici[68]. Iar stilul, numele, *Vorlage*-ul slavon (spre deosebire, de *Palia* de la Orăştie, de pildă, tradusă din ungureşte), coroborate cu împărţirea în catisme indică un mediu ortodox, ca provenienţă a manuscrisului-sursă. Trebuie spus că, din punct de vedere bisericesc ortodox, *Psaltirea* nu e o simplă carte biblică de lectură, cum se afirmă deseori, ci ea stă la baza tuturor slujbelor, nu doar prin Psalmii şi versetele izolate inserate în slujbele extinse, ci şi prin catismele (marcate în textele rotacizante) citite la vecerniile şi utreniile ortodoxe de peste săptămână, conform Tipiconului savait de formă aghiorită, introdus în bisericile mânăstireşti româneşti de către Nicodim de la Tismana, din secolul XIV, apoi, de la începutul secolului al XV-lea, de către ucenicii lui (Buzatu 1961: 758-759). Psalmii, recitaţi iniţial în slavonă, erau, pentru monotonia pe care o crea lectura catismelor într-o limbă străină, primii pe

în scrierea veche (Bărbulescu 1904: 450-1): chiar şi Mareş (1972: 296) observă această alternanţă în *Psaltirea* de la Mehadia, din secolul XVI. Gheţie mai adaugă că varianta 723 ar fi acceptabilă dacă textele sursă ar fi fost munteneşti – de altfel, şi Paşca (1956: 89) arată că substituirea lui ѕ cu з e un „muntenism grafic" –, or, plasarea textului în Muntenia lui Neagoe Basarab e o ipoteză pe care o respinge ca absurdă, deşi chestiunea localizării e una relativă.

[68] Nu ar fi exclus nici să avem de a face chiar cu o deformare intenţionată a semnăturii, de către un copist cu respect faţă de manuscris, dar nu şi faţă de copiştii precedenţi, eventual de altă confesiune.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

lista priorităţilor de traducere, încă din momentul când aceste reguli tipiconale au dobândit valoare normativă[69] în cultul românesc.

Discuţiile despre începutul scrisului în româneşte nu pot pierde din vedere perioada anterioară, din care nu ne-au rămas scrieri, şi, aparent, pe meleagurile noastre, unde creştinismul e atestat încă din antichitate, Psalmii ar fi putut lipsit din instrumentarul cultului public şi personal, în limba înţeleasă de popor – religios vorbind, o premisă absurdă[70]. Poporul român a început să cunoască, din momentul când cele două jumătăţi ale creştinătăţii s-au separat, probleme specifice din cauza originii latine – de ele dă seamă Cantemir (1973: 282-3), împreună cu alte vechi istorii şi bulgăreşti, care vorbesc despre introducerea slavonismului bisericesc ca pavăză împotriva prozelitismului roman. Doar aşa s-a ajuns în situaţia în care românii să fie singurul popor ortodox suspectat că ar fi avut nevoie de inspiraţia husită, apoi protestantă, pentru a se ruga şi citi în limba proprie, din lipsa unor texte păstrate. Începutul tradiţiei grafice româneşti cu caractere chirilice e aproximat azi pe la mijlocul secolului al XV-lea[71], ceea ce se potriveşte spuselor lui Cantemir, în timp ce localizarea limbii vechii versiuni a *Psaltirii* în zona Hunedoara-Banat corespunde cu datele istorice privitoare la activitatea, nu departe, la Tismana şi Vodiţa, a lui Nicodim.

Încheind această paranteză şi revenind la criptograma din *Psaltirea* Scheiană, faptul că ea se află după cei 151 de Psalmi, înainte de cântările adiţionale şi de Simbolul de credinţă, arată, cel mai probabil, straturi succesive de copiere –

[69] Cel târziu în secolul XV (Cooper 2003: 110-4, 122-4).

[70] Fie creştinii vor fi înţeles versiunile latine, greceşti ori, mai târziu, slavone, fie aveau traduceri ale textelor esenţiale în limba lor.

[71] Gheţie 1977: 71-2. Iar *Psaltirea* face parte dintre primele traduceri, realizate „înainte de 1550” şi chiar, probabil, „înainte de 1500, la o dată cu neputinţă de precizat” (*ibid.*: 75).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

sesizate de altfel şi de Pava. În privinţa Simbolului din final, nu putem susţine ipoteza lui Panaitescu, că el s-ar datora unei dependenţe jurisdicţionale faţă de catolicism, ca semn al unui compromis: tocmai Crezul nu putea face obiectul unui compromis religios. Ultima copie datează însă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după hârtie (Candrea 1916: civ, Mareş 2007: 164), adică de când catehismul luteran (desigur, cu *Filioque*) le era impus ortodocşilor din Ardeal, la nivel oficial (Rosetti 1968: 435), iar el putea fi adăugat, eventual, în mod forţat. Altă variantă e ca el să fi fost chiar în uzul luteranilor (care ar fi copiat textul cu tot cu catismele ortodoxe), pentru întrebuinţarea în cultul propriu, la rugăciunile comune, unde era rostit Simbolul atanasian (*idem* 1947: 556).

Despre persoana primului traducător, nu putem fi deloc aşa de siguri precum Oniţiu că el nu e din Ţara Românească (Oniţiu 1912: 27), dar nici că ar fi din Maramureş, cum garantează Candrea (1916: lxxxix), şi nici măcar că ar fi din zona Banat-Hunedoara, conform localizărilor mai recente (Gheţie 1977: 75-6). Pentru că este vorba de o singură persoană, cum spun, de altfel, şi partizanii teoriei husite (Ciobanu 1941: 25), traducătorul putea călători oriunde. S-a mai remarcat de altfel (Gheţie 1965: 403) că putem discuta doar despre „regiunea de unde era originar scriitorul" – mai ales că în textul manuscrisului constatăm „coprezenţa multor variante fonetice şi gramaticale" (Gafton 2012: 95)

Desigur, ulterior, oricine, inclusiv, luteranii, puteau valorificapoate chiar mai bine, o traducere existentă deja în mediul ortodox, ba o puteau folosi chiar în propaganda împotriva confesiunii majoritare, cum se va întâmpla, mai târziu, cu unele *Biblii* „britanice" la care au lucrat ortodocşi. Poate că monotonia mediului monahal autohton nu crea cele mai propice condiţii pentru traduceri biblice, dar ele erau îngăduite şi îmbrăţişate, cum a fost şi literatura populară (Rosetti 1968:

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

439) sau vechiul *Cântec religios* apocrif ortodox ce circula la începutul secolului XVI, în zona sudică – muntenească sau sud-ardelenească (Gheţie 1977: 76). Iar, când era vorba de confesiunea majoritară, *neclerical* sau *neoficial* nu însemna şi *neortodox*[72]. În fond, chiar Coresi, asumat azi de Ortodoxie, lucra, în secolul XVI, pe cont propriu. Chiar dacă ea va fi fost doar o lucrare în plan personal, a unui ortodox (poate aparţinând mai degrabă *Bisericii eveniment*, decât *Bisericii instituţie*), care influenţa – mai mult decât era influenţat de ele – împrejurările istorice în care trăia, este un lucru pozitiv că azi toate confesiunile apreciază şi caută să-şi revendice „truda acelui necunoscut începător al limbii noastre literare" (Oniţiu 1912: 35).

[72] Puteau la fel de bine să fie „călugăraşii români" de la sfârşitul secolului al XV-lea, cum spune Bianu (1904: 4), sau un mirean care lucra în legătură cu mediul lor.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.3 *Psaltirile* rotacizante

II.3.1. Manuscrisele

Aşa cum am amintit, primele versiuni româneşti ale *Cărţii Psalmilor* sunt aşa-numitele *Psaltiri* rotacizante

La ***Psaltirea* Scheiană**, al cărui nume vine de la donatorul D.C. Sturza-Scheianu (care o avea de la G. Asachi), multiplele straturi de fonetisme şi structuri gramaticale induc ideea unei copii[73], ca şi unele adăugiri pe manuscris – care pot fi mai recente. Existenţa mai multor copişti, de calităţi diferite, ar sprijini ipoteza unui mediu monahal (în contextul românesc, ortodox), mai degrabă decât a unui cerc de cărturari biblişti protestanţi. Textul conţine de altfel şi greşeli.[74]

***Psaltirea* Voroneţeană** (păstrată azi într-o formă incompletă – începe de la jumătate, de la Ps. 77,37, şi cu lacune), numită după mânăstirea căreia i-a aparţinut are un format bilingv slavo-român, denotând şi o influenţă greacă. La fel ca şi *Psaltirea* Scheiană, conţine şi Cântările lui Moise, conform formatului obişnuit al *Psaltirilor* ortodoxe, reprezentând de asemenea o copie.

***Psaltirea* Hurmuzaki**, care poartă numele lui Eudoxiu Hurmuzaki, cel care a donat-o către Biblioteca Academiei, are de asemenea unele lacune şi se opreşte la Ps. 151 (existent doar în *Psaltirile* răsăritene, bazate pe *Septuaginta*), fiind dependentă, ca şi celelalte două, de versiunea slavonă, uzuală

[73] Cum spunea deja Candrea (1916: xvii). Totuşi, simpla inconsecvenţă nu e o dovadă certă a datărilor diferite ale fragmentelor de text.

[74] Puse de Candrea pe seama copiştilor (*ibidem*: xix-xxviii).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

în epocă[75], dar nu doar de ea. Candrea afirma că este un autograf (1916: l), bazându-se pe cuvintele slave scăpate în text (pe care însă Gheţie şi Teodorescu (2005: 13-8) le consideră doar indicii ale reproducerii după o sursă slavo-română). Argumentele lui Candrea arată, prin număr, că exprimă mai degrabă un sentiment general, dincolo de cazurile pe care le invocă. Şi limba i se pare (Candrea 1916: lvii) ceva mai nouă decât modelul după care ar fi fost copiate versiunile Şcheiană şi Voroneţeană. Totuşi, astăzi se acceptă că e vorba tot de o copie[76].

S-a arătat că aceste trei versiuni (plus cea coresiană) nu sunt copiate una după alta – de pildă, la *Psaltirea* Voroneţeană se observă un fonetism mai recent decât la Coresi, care e mai nou decât în *Psaltirea* Scheiană (*ibidem*: lxxviii). Când versiunea Voroneţeană comite omisiuni, acestea nu se reproduc în cea Scheiană sau la Coresi. Probabil, toate aceste *Psaltiri* păstrate au folosit un text dispărut, care circula – oarecum standardizat – în epocă, fără omisiunile care se regăsesc, separat, în fiecare din ele. S-a constatat o identitate mai mare, ca text, între variantele Scheiană, Coresi şi Voroneţeană. Candrea propunea 1500-1520 ca dată a *Psaltirii* Hurmuzaki (*ibid.*: xciv-xcv) şi, dând 40-50 de ani pentru evoluţia limbii faţă de celelalte două, le plasa pe acestea la 1460-1480. Pe de altă parte, manuscrisul *Psaltirii* Scheiene e, după hârtie, contemporan cu activitatea lui Coresi: 1563-1569

[75] *Ibidem*: xlviii. Nu se poate spune totuşi că slavona ar fi avut exclusivitate în spaţiul românesc. Printre primele documente păstrate erau şi copii de texte biblice slavo-*greceşti*, realizate în marile mânăstiri (Teodorescu 1961b: 501). De asemenea, la *Psaltirile* rotacizante, se simte, nu doar un fond lexical latin mai pronunţat, încă neestompat de controlul repetat pe baza textelor slavone (Munteanu 2008: 127), ci şi accesul la traducerile latine – *ibidem*: 124, 134; Bălan 1914: 105, 115; Iorga 1904: xxx.

[76] Au demonstrat deja acest lucru Andrei Avram (1964: 152-3, 280, 588-9) şi Al. Rosetti (1968: 755).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

(*ibid.*: xcix-cxi, clx), iar copia *Psaltirii* Voroneţene ar data şi ea de prin 1552-1569 – pe acest subiect nefiind, însă, unanimitate de păreri. La Alexandru Mareş (2005: 308-15; 2007: 157-65), cronologia e inversată: filigranologic, *Psaltirea* Scheiană datează din 1573-1578, pe când *Psaltirea* Hurmuzaki e anterioară: între 1491 şi 1520.

II.3.2. Dependenţa de slavonă

Traducerea din slavoneşte[77] este un fapt mai presus de îndoială – mai mult, omonimiile din slavona bisericească au produs, în textele rotacizante, şi destule confuzii

De pildă, *Psaltirea* Scheiană redă versetele 9, 29-30 astfel: „Preşede *în lătrături* cu bogaţii, întru ascunşi se ucigă nevinovatul. Okii lui spre meseri caută. *Latră* întru ascunşi ca leulu întru ograda sa; latră se rapă mişelul, se rapă mişelul se-l aducă”[78].

I. A. Candrea se întreabă: „Cum se face că въ лаателеѫъ e redat în Ps. Scheiană prin *în lătrături*, iar în Ps. lui Coresi prin *în lăuntruri*? Care din aceste două forme să fie mai corectă, adică mai apropiată de original?” Răspunsul său[79] surprinzător este că versiunea Scheiană „prezintă forma adevărată, conformă cu textul primitiv al psalmilor”. E drept, textul slavon pe care îl alătură Coresi are aici прѣсѣдить въ

[77] După „o versiune foarte apropiată de a *Psaltirii* sârbeşti de la 1346 a lui Branco Mladenovici” (Candrea 1916: cxii), ulterioară acesteia, păstrată în ms. slav 205 Mareş (2005: 278-9).

[78] Versiunea sinodală curentă: „Stă la pândă în ascuns cu cei bogaţi ca să ucidă pe cel nevinovat; ochii lui spre sărac privesc. Pândeşte din ascunziş, ca leul din culcuşul său: pândeşte ca să apuce pe sărac, pândeşte pe sărac ca să-l tragă la el”.

[79] Combătând ideea lui Gaster, care spunea (1891: xx, xciii-xcv) că *Psaltirea* Scheiană ar fi posterioară lui Coresi.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

лдателехъ [80] – expresie care, conform dicționarului Miklosich, transpune pe ἐγκάθηται ἐνέδρᾳ[81], conform versiunii bulgărești de la Pogodin, de pe la 1200 – parte din tradiţia *Psaltirilor* glagolitice, apropiate şi de cele sârbeşti din secolul XIV (Lunt 1976: 257). De asemenea, în versetul al doilea găsim лдеть, tradus prin *latră*, deși avea și sensul de *pândește* (după afirmaţia neglijentă a lui Candrea, nepotrivit cu „înțelesul"), la fel cum лдатель, mai vechiul лдѧтель, înseamnă atât „lătrător", cât și „pânditor", deci comentează: „Copistul Ps. Scheiane, deşi nu înţelegea ce însemnează *preşede în lătrători*, care într-adevăr n-are nici un înţeles, a transcris totuşi aşa cum citise în original, modificând numai – poate din greşeală – pe *lătrători* în *lătrături*. Coresi însă, vrând să dea un înţeles acest pasagiu neinteligibil pentru dânsul, a schimbat în mod arbitrar cuvântul *lătrături* în *lăuntruri*, încurcând astfel şi mai rău pasagiul din original. În ediţiunea de la Braşov a *Psaltirii* slavo-române s-a îndreptat forma *lăuntruri* în *lătrători*". Prin remarca lui greșită, Candrea nu face decât să scoată în evidență pasul înainte pe care avea să-l facă aici, fie și stângaci, Coresi, spre originalul *grec*.

Cele două sensuri ale verbului лдѧти, care în slavona bisericească îl traduce atât pe ὑλακτεῖν – *latrāre* (*a lătra*, *urla*), cât şi pe ἐνεδρεύειν – *insidiāri* (*a sta la pândă*), ar avea un punct de legătură în versetul Is. 56,10, unde îl găsim utilizat cu referire la câinii de strajă (aceştia *latră*, dar şi *stau la pândă*). Cel puțin în Textul Masoretic, rădăcina נבח, care redă lătratul câinilor în Is. 56,10 e însă o raritate (mai apare ca nume propriu – Nobah, în Jud. 8,11). În schimb, verbul אָרַב din Ps. 9,30, *a vâna dintr-un loc de pândă* (corespunzător lui

[80] Și mai târziu, în 1680, găsim la Dosoftei, de asemenea: присѣдѝтъ въ лателехъ.

[81] Unde ἐγκάθημαι e *a şedea*, iar ἐνέδρα, traductibil prin *plot, ambush,* este *pânda* din Iov 25,3 LXX (*cursa*).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

ἐνεδρεύω, în expresia ἐνεδρεύει ἐν ἀποκρύφῳ ὡς λέων) e redat, cum se vede în versetul al doilea al pasajului nostru, prin *latră*, de către versiunile Scheiană și Hurmuzachi, dar și de cele coresiene din 1577 și 1589, fără să se observe că formularea *latră în ascuns ca leul* conținea o evidentă dublă contradicție în termeni (leul nu latră, iar lătratul nu se face în ascuns). Abia începând cu edițiile 1651 – Bălgrad și 1680 – Dosoftei se va corecta cu *leșuiește,* sinonimul arhaic al lui *pândește*[82] – datorită ieşirii din dependenţa strictă faţă de textul slavon.

În acelaşi sens, se poate aminti aici şi observaţia lui Alexandru Gafton (2005: 180-1 sau 2012: 378), despre пооучахѫсѧ din 89,10, redat „[anii noştri ca painjina] *învăţară-se*" de Coresi şi *Psaltirea* Scheiană, din cauza confuziei create de verbul polisemantic пооучати, şi a ignorării originalului ἐμελέτων, pe care abia *Biblia* de la Bucureşti îl va reda: *socotiiam*.

[82] *A leşui* apare, de pildă, la Cantemir, cum evidenţiază Andriescu (2003: 52-3), şi îl găsim şi în *Psaltirea* din 1651 de la Bălgrad (Ps. 61,4).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.4. Versiunile coresiene

II.4.1. Primul tipograf al *Psaltirii*

Diaconul Coresi (pentru unii, grec[83] – Κοραΐσσι), dar, după majoritatea cercetătorilor mai noi, român – familia lui trăia, oricum, de cel puţin un secol în Ţara Românească (Odobescu 1924: 18), se simţea nemulţumit, ca un român autentic, de lipsa traducerilor în românește (Neaga 1970: 258), astfel că, printr-o iniţiativă personală şi prin implicarea în proiecte ale comunităţii protestante[84], reușește să pună meşteşugul tiparului şi în sprijinul cărţilor bisericeşti ortodoxe româneşti. Între primele sale tipărituri (primele şi pentru limba română) include două *Psaltiri*: cea românească din 1570 (păstrată doar incomplet şi cu lacune) şi *Psaltirea* slavo-română din 1577 (rămasă integral), cu minore diferenţe grafice, fonetice, morfologice şi, rar, lexicale. În 1589, fiul diaconului, Şerban Coresi, retipăreşte *Psaltirea* slavo-română, cu unele modificări suplimentare şi actualizări ale limbii, probabil făcute anterior.

Deşi spune că a „scos" textul românesc „den *Psaltirea* sârbească pre limba românească", meritul lui Coresi rămâne în primul rând cel tipografic. Aceasta o spune I. A. Candrea (1916: lvii-lxxxi) într-un mod foarte apăsat. Vom arăta însă că

[83] Pentru Ioan Bălan, era exasperant că şi el (ca şi Dosoftei şi Milescu, mai târziu), ar fi fost „un grec, a cărui familie se rătăcise printre români" şi, ca orice grec, „nu putea suferi nimic ce este roman" (1914: 101, 106).

[84] Bălan (1914: 78) nu poate să nu observe că din *Molitvelnicul* lui lipseau, ca o formă de compromis, Tainele pe care le respingeau cel mai mult protestanții; preoția, mirungerea, spovedania şi maslul.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

argumentele sale sunt oarecum forţate, nefiind probabil străine de resorturile lui Ioan Bălan.

Ca traducere, textul coresian e doar o prelucrare a unei versiuni deja existente (probabil fiind copiat şi adaptat după sursa comună a manuscriselor rotacizante), iar în acest proces a strecurat şi unele abateri ce par să arate neconsultarea textului slavon, dar în acelaşi timp accesul la alte surse vechi – Al. Piru constată (1970: 68) „din identitatea unor pasaje”[85] că traducerea e făcută „prin intermediul *Psaltirii* Şcheiene”. Stela Toma vede aici şi „comoditate” (1976: 20) – deşi, asemeni textului slavon (*ibidem*: 17), proaspăta versiune românească putea avea şi ea o oarecare autoritate. Când spunem că, în genere, *Psaltirile* coresiene au ca sursă[86] o versiune slavonă, ţinem totuşi cont că „de traduceri umaniste, de anvergură, nu putem vorbi decât din secolul al XVII-lea”[87]. Dacă ar fi avut un riguros spirit umanist, Coresi ar fi putut consulta mai sistematic ediţiile greceşti şi poliglote, deja disponibile în epocă[88]. Chiar ca român, el cunoştea, probabil, greaca şi la el mai găsim şi numeroase latinisme[89]: „şi era limba lui Coresi mult mai latină ca cea de acum” – remarca Odobescu. Numărul mare de slavonisme nu surprinde[90], căci ele aveau şi rolul

[85] De pildă, „şi”-ul din 88,22, care, cum observă Toma (1976: 377), nu apare în textul slav paralel, nici în versiunile originale, este copiat din textul Scheian.

[86] Odobescu 1924: 21 – „Cât despre traducere, putem zice că este foarte fidelă originalului slavon, întru ceea ce se atinge de sensul frazei.” Şi Mihăilă (1972: 248) constată o „o corespondenţă perfectă sau aproape pefectă”.

[87] Vezi Cândea 1963.

[88] Îndoielile cu privire la sursa traducerilor lui Coresi persistă (Toma 1976; 17,19).

[89] De pildă, găsim *eu fui împutare lor* – în 108,24 –, deşi în versiunile latineşti aveau aici *ego factus sum oprobium illis* (ulterior, în *Psaltirea* de linie: *eu m-am făcut ocară lor*).

[90] Odobescu (1924: 22-7) le clasifică în trei straturi, ţinând de schimburile fireşti din timpul unirii româno-bulgare din secolul XIII, de

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

de a întări senzaţia de corespondenţă între formulările slavone şi cele româneşti, neoficializate încă de autoritatea ecleziastică: „Vă rog, fraţii mei să citiţi şi bine să socotiţi că veţi vede înşivă că e cu adevăr”, îi încuraja de altfel pe cei neîncrezători prefaţa autorului. Împrumuturi din slavonă precum *bezaconie* (pentru *fărădelege*) sau *a upovăi* (pentru *a nădăjdui*), se întâlnesc mai des la Coresi decât în *Psaltirea Hurmuzaki* – unde, de pildă, în locul unui calc important precum *spăsenie* (*mântuire*) se preferă frecvent *scoatere*. Totuşi, o anumită inconsistenţă lexicală persistă în toate versiunile – astfel încât ideea surprinzătoare a lui Gaster că manuscrisele rotacizante ar fi fost copii posterioare lui Coresi (Gaster 1891: xx) nu e una absurdă.

Scopul didactic[91] al alăturării celor două versiuni în ediţia bilingvă este confirmat şi de prefaţă, care adresează cartea şi „grămăticilor” – de altfel, formatul intercalat era potrivit ca un manual avansat sau chiar ca dicţionar, pentru cei iniţiaţi în studiul celor două limbi şi, în acelaşi timp, cunoscători ai *Psalmilor*.

II.4.2. Erori de parcurs

Intervenţia în versetul 44,10 („Smyrna şi istacti şi casia de cămăşile tale. De *pasărea* slonovnilor den ei veseliră-te; fiile împăraţilor în cinstea ta”[92]), este, pentru I. A. Candrea, dovada că diaconul Coresi, „ne mai înţelegând în multe locuri textul pe care-l copia, a înlocuit uneori cuvintele neînţelese de

împrumuturile din secolele următoare, pentru completarea vocabularului, şi de mai noua influenţă a rusei. Primul strat ţine chiar de un nucleu constitutiv al limbii române.

[91] Munteanu (2008: 150) vede şi pentru ediţia bilingvă a lui Dosoftei „raţiuni filologice”.

[92] Versiunea actuală: „Smirna şi aloea îmbălsămează veşmintele Tale; din palate de filde cântări de alăută te veselesc; fiice de împăraţi întru cinstea Ta”.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

dânsul prin altele care i se păreau mai potrivite", de aceea, textul lui „devine cu totul neînţeles" (Candrea 1916: lxx). Utilizarea, în versiunile Scheiană [93] şi Hurmuzaki [94] a cuvântului *păsare*, respectiv *păsoniu*, ar trăda un recurs eronat la *Septuaginta* şi confuzia lui βάρος, *greutate, apăsare* (în forma adverbială, βαρέως, *cu greutate*) cu βάρις, *palat* (ebr. הֵיכָל) – sau genitivul plural βάρεων. Aşa s-ar explica prezenţa lui пасѫрѣ în primele două versiuni lui ale lui Coresi, greşeală îndreptată de altfel în ediţia din 1589, unde regăsim „den păsarea". Candrea se bazează pe o versiune slavonă care are aici вдри, totuşi în versiunile slavone Ostroh şi Moscova, ca şi în cele publicate de Coresi şi Dosoftei, găsim doar тѧжестїи, care, conform dicţionarului Miklosich (unde e amintită, la expresia „*palate* de fildeş", şi varianta textuală вдри), înseamnă şi βάρος, şi îl redă în acelaşi timp şi pe βάρεων. Acelaşi bisemantism îl regăsim şi în dicţionarul Lysagt, unde тѧжькъ exprimă atât ideea de *măreţie, importanţă*, asociată, de pildă, cu slava apostolilor (iar în 34,17, cu sensul de *mulţime*), cât şi pe cea de *greutate* (în 37,4, βαρύς) – de unde traducerea *păsare* (de la *pensāre*, *a cântări*), în româna medievală. Astfel că în faţa unei afirmaţii severe precum: „Coresi, neînţelegând cuvântul *păsare* din textul care-i servea de model, l-a schimbat în mod arbitrar în *pasăre*" (Candrea 1916: lxxii) trebuie păstrată o rezervă. E o greşeală în încercarea de a corecta *altă greşeală.* În cel mai rău caz, poate chiar o greşeală de tipar, fie şi în două ediţii, scuzabilă la primul nostru tipograf – mai ales că despre corecturile din ediţia 1589 s-a arătat că au fost operate tot de către diacon (Candrea 1916: lxi).

[93] „Smirna şi istacti şi cassia de cămeşile tale, de păsare slonovnilor, diin ei veseliră-te. Fiele împăraţilor în ciste ta".

[94] „I zmirna I stactie I casie de veşmintele tale, de păsoniul rădzimaţilor, dentru ei veseliră-te. Featele împăratului în cinstea a ei tale".

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

În ceea ce priveşte dependenţa de slavonă, ea va continua, aici, şi în Manuscrisul 4389, care, deşi renunţă la calcul *slonovnilor* (pe care Dosoftei şi ediţia din 1651 deja îl vor fi tradus ca *pil* – arhaismul pentru *fildeş*), dă „greimi". Abia *Biblia* 1688 clarifică, în linia grecească: *turnuri de pil*, iar Antim înnoieşte forma *polate de pil* din 1651, cu *palaturi de pil*, care va fi utilizată multă vreme.

II.4.3. Intuiţie de traducător

La fel exagerează Candrea și când consideră drept o greşeală utilizarea de către Coresi a lui *tremure*, în 67,28 – „aciia Veniaminu junelu *în tremure*", spre deosebire de versiunile Șcheiană și Hurmuzaki, care aveau *în temoare,* respectiv *întru frică* (ediția coresiană din 1589 dând apoi *în teamăt*). E vorba mai degrabă de o simplă variație în limitele dependenței de expresia slavă въ оужасѣ, unde оужаса înseamnă (conform Miklosich), *spaimă, groază* (*terror*). Verbul оужасати are nu doar sensul de *terrēre*, ci chiar de *horrēre – a se înfiora de frică,* sau *de frig*[95] și φρίττειν*, a tremura.* Cuvântul e de altfel folosit în mod consistent în traducerea chirileană, redând și *uimirea* (ἐξίστασθαι, *stupefieri*) din Marcu 5,42. Aici, Dosoftei va traduce expresia grecească (din Ps. 67,28), ἐν ἐκστάσει: *la spaimă* (nerămânând la forma Vulgatei, *in mentis excessu*), iar Ms. 4389 va da: *în spaimă*; *Biblia* 1688: *întru spământare*, (după ce Ms. 45 încercase, și mai fidel, *întru ieşire den sine*), pentru ca în *Psaltirea* de linie să rămână soluţia antimiană: „Veniamin cel mai tânăr *întru uimire*".

Separat, a existat și tradiția bazată pe ebraică, semnalată inițial de *Psaltirea* Bălgrad 1651 („Acolea era Veniamin cel mic, *domnitoriul lor*"), continuată mai târziu de *Psaltirile* britanice, de la Aristia (*commandirul lor*), până la Cornilescu

[95] Dicţionar Iordănescu.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

(*care domneşte peste ei*), apoi preluată, un timp, de ediţiile ortodoxe pe care le influenţează (*domnul lor*; dădea *Biblia* 1936; *care merge în frunte – Biblia* 1938). Această tradiție de factură occidentală, provenită din Nova (*ducens eos*), și de o inspirație diferită decât cea a moștenirii creștine (sesizând de altfel sensul inconvenabil al întâietății seminției lui Veniamin, ediția King James încerca, de aceea, „There is little Benjamin *with* their ruler") citește în Textul Masoretic רֹדֵם *stăpânitor*, de la רָדָה *a supune* (cf. Ps. 71/72,8), iar nu de la רָדַם, *a adormi* (ca în Ps. 76/75,7). Mozley (1905: 109) remarcă legătura dintre *somn* și *temere*, *spaimă* în noțiunea dormitării mistice încărcate de spaima viziunii divine, din Gen. 15,12. În aceste condiții, putem spune chiar că *în tremure*, sau, în formă mai actuală, *întru cutremur*, a reuşit probabil traducerea cea mai acoperitoare, în românește, în acest loc, iar asta în virtutea simplei intuiții coresiene[96].

[96] Nu putem susţine, fără dovezi certe, teoria conform căreia Coresi nu a tradus nimic (şi deci mărturia proprie în acest sens ar fi mincioasă). Aceasta e „o presupunere nedemonstrabilă", arată Rosetti (1968: 682). Gheţie şi Mareş (2001: 108, 122) pot să afirme deci că a făcut doar „revizuire", dar nu şi că ar fi fost un simplu „diortositor".

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.5. *Psaltirile* mitropolitului Dosoftei

Mitropolitul Dosoftei a publicat două traduceri ale Psalmilor: *Psaltirea pre verşuri tocmită* (Uniev – Polonia, 1673)[97] şi *Psaltirea de'nţăles* (Iaşi, 1680). Le abordăm, mai jos, în ordinea publicării.

II.5.1. Influenţa lui Kochanowski

Este aproape un loc comun că „de la poetul polon Kochanowski a luat Dosoftei ideea şi forma *Psaltirii* sale rimate" (Iorga 1926: 28). Ca şi despre modelul său, s-a spus că el „a creat limbajul poeziei lirice" (Weintraub 1988: 310) prin monumentala operă (Andriescu 1978: xvi). *Psaltirile* versificate erau răspândite, în epocă, fie de anumite forme ale cultului bisericesc (Weintraub 1988: 316), fie, mai ales, de mediile pietăţii private, dar şi de medii laice (în sensul pe care îl putea avea, în epocă, acest cuvânt), ca operă literară. Ediţia poloneză era cunoscută cu mult înainte de a fi tipărită, între 1584 şi 1608, în 25 ediţii[98], iar, Cracovia fiind un centru cultural major[99], influenţa ei a fost vastă. *Psałterz Dawidów* a suferit şi în poloneză câteva adaptări, iar conceptul ei a fost copiat şi pe plan extern. La Moscova, Simeon Poloţki[100], în prefaţa

[97] De fapt, cu încă o variantă a ei, în 1672, pe cont propriu, identică în cea mai mare parte, şi în tiraj mai mic. Iar aceasta, în două ediţii în acelaşi an – v. Doru Bădără, *O ediţie necunoscută…*

[98] Weintraub 1988: 308. Iar până la versiunea lui Dosoftei, cunoscuse deja 15 ediţii (Cartojan 1942:117).

[99] Unde s-au tipărit primele cărţi în grafia chirilică şi în ungureşte, tiparul funcţionând din secolul al XV-lea (Fiszman 1988: xx).

[100] *Psaltirea* lui Simeon, editată la 1680, a fost pusă pe muzică de V.P. Titov şi a rămas populară până la sfârşitul secolului al XVIII-lea

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Psaltirii sale (ce urmează uneori şi împărţirea în versuri a modelului) menţionează explicit – spre deosebire de Dosoftei – opera lui Kochanowski, atât de populară în ţările slave încât o recitau chiar şi cei care nu cunoşteau limba (Weintraub 1988: 316). Kochanowski îl influenţează şi pe poetul baroc german Martin Opitz (care îl aminteşte în prefaţa de la *Die Psalmen Davids* – 1637) iar Andreas Wedecke traduce, la sfârşitul aceluiaşi secol, 20 de psalmi kochanowskieni – câţiva psalmi separaţi i se traduceau şi în ungureşte (*ibidem*).

Având în vedere aceste influenţe, I. Bianu (1887: xxix) îl califică pe Dosoftei drept un „imitator", care, neavând acelaşi nivel de cultură, nu se putea ridica la nivelul modelului său în urmarea unor Horaţiu sau Dante. El ar fi fost doar un „traducător şi ştiutori de limbi", cu comentarii teologice simpliste şi cu multe „vorbe de umplutură" (*ibidem*: xxxii) care îi rotunjeau poezia. Bianu acuză şi că psalmii săi nu puteau fi cântaţi în bisericile ortodoxe[101], iar numărul celor pătrunşi în literatura populară i se pare mic – în plus, vede greşeli în accentuarea cuvintelor, punându-le pe seama dorinţei de a copia (Bianu 1887: xxviii). Modul general de receptare a lui Dosoftei este azi însă cu totul altul. N. A. Ursu, care scoate a doua ediţie a *Psaltirii în versuri*, consideră folclorizarea psalmilor 46, 47, 48, 49, 94, 96 şi 136 un fapt remarcabil (Ursu 1974: xxv) şi, acolo unde Bianu vedea greşeli, vede valoroase „licenţe poetice" (*ibidem*: lviii). Iar Al. Andriescu, ţinând cont că Dosoftei abia aminteşte (1978: xxviii) în treacăt de „*Psaltirea* leşească", stabileşte că mitropolitul „a fost impresionat de poezia psalmilor citind originalul, nu o traducere modernă."[102] Nu se poate

(Pereţ/Lihaciov/Kuzmina/Pigarev/Robinson 1963: 321-7). Vezi şi Cooper 2003: 146.

[101] Bianu 1887: xxxiii şi Gaster 1891: xxii.

[102] *Ibidem*: xxxi, xli. „E indepedent de Kochanowski, deşi cunoaşte *Psaltirea* versificată de acesta şi i-a folosit unele scheme prosodice". „Nu

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

ignora însă, măcar la nivelul formal, influenţa lui Kochanowski: numărul de silabe este variabil: 6, 7, 8, 10, 12, 12, 14 şi 16, ca în modelul polonez, chiar dacă măsurile și ritmurile nu sunt imitate la aceiaşi psalmi, ci sunt asimilate, ca procedeu, şi folosite după nevoile proprii[103].

Problema influenţei se poate pune într-un cadru mai larg, al unui unui curent european generat în Apus, dar şi cu suficiente repere şi în Răsărit.

Versificarea *Psaltirii* ţinea de un anumită tendinţă a epocii de democratizare a textelor biblice. Calvinismul revendică fenomenul, întrucât John Calvin a versificat câţiva psalmi, şi a încurajat iniţiativa lui Clément Marot, traducătorul a 50 Psalmi, (primii apăruţi în 1539 la Geneva, apoi, în număr de 30 apăruţi la Strasbourg, în 1541, după care, toţi 50, în 1543, la Geneva). O ediţie integrală apare, în fine, în 1562 (*Psaltirea* de la Geneva), cu contribuţia lui Théodore de Bèze, şi deja se impune înainte de sejurul petrecut de Kochanowski în Franţa între 1558 şi 1559 (Langlade 1932: 34). Opera e tradusă şi în flamandă, apoi în engleză (unde crează o întreagă tradiţie a psalmilor versificați). Calvinistul maghiar Albert Szenczi Molnár (care moare la Cluj) publică în Germania, în 1607, o *Psaltire* în versuri (bazată pe o traducere germană a corpusului din Geneva, de Ambrosius Lobwassera), iar versiunea e fiind tradusă integral şi în româneşte, de Stefan Fogarasi (cea mai veche formă fiind păstrată în Ms ref. 1632 – din 1660).

Mişcările populare, însufleţite de imnurile inspirate din *Psalmi* le inspirau, erau parte din bătăliile interconfesionale.

---

receptează din traducerea poetului polon nici un element esenţial în conţinutul psalmilor şi în structura imaginii".

[103] Mazilu 1976: 286. Şi Dinu 2007: 32 – „Numai incidental măsura versului său coincide, pentru un acelaşi psalm, cu aceea din *Psałterz Dawidów.*"

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Reforma şi Contrareforma[104] se duelau deci în acest gen de realizări – iar în spaţiul catolic, în secolul XIV, Petrarca realizase, fie şi de pe poziţiile umanismului, parafraze ale unor Psalmi. Anterior Sf. Paulin de Nola mai versificase, în secolul IV, Psalmii 1, 2 şi 136. În Răsărit, unde Apollinarie de Laodiceea versificase, tot în secolul IV, întreg Vechiul Testament[105], tradiţia comentariilor patristice folosea deseori Scriptura ca pretext, tâlcuirea curentă constând într-o accesibilizare[106] sub formă de parafrază. La fel, acum, „parafrazele metrice reprezentau o «vulgarizare» şi explicare a textului psaltic, plin de atâtea locuri obscure pentru lectorul neavizat" (Gherman 2010: 36). Pe de altă parte, secolele XVI-XVII mai cunoşteau şi fenomenul dezvoltării literaturii laice, autonome (Gherman 2010: 33), iar versificatorii psalmilor nu erau neapărat poeţi religioşi: Kochanowski sau Marot aveau o operă importantă şi în afara acestor încercări, fiind preocupaţi de teme sociale, iar Poloţki, ca poet de curte, aborda, în creaţiile sale (precum *Caleidoscopul* sau *Rifmologionul*, la care lucra în paralel cu *Psaltirea*)[107], subiecte politice sau istorice. Chiar şi despre Dosoftei s-a afirmat că și-a exersat arta de traducător și cea poetică în sfera laică[108]. Era, de asemenea, perioada în care se trecea, în

[104] Contrareformistul Ivan Gundulič avea acest mobil, atunci când publica, 1621, Psalmi versificaţi, în croată (Mazilu 1976: 288).

[105] Nu se susține deci o afirmaţie categorică precum cea a lui Negrici (1977: 48), că „nimeni, până la Dosoftei, în Răsăritul ortodox, nu avusese îndrăzneala de a versifica *Psaltirea*, ca occidentalii".

[106] Vezi Gherman 2010: 34 – o foarte bună prezentarea în româneeşte a ideii de parafrază biblică. În treacăt fie spus, e și unul din motivele pentru care literatura patristică nu poate fi luată ca reper absolut în traducerea Scripturii.

[107] V. Pereţ/Lihaciov/Kuzmina/Pigarev/Robinson 1963: 321-7.

[108] Vezi Ursu 1976 şi Elian 1967. Dosoftei ar fi tradus în Polonia hronograful grecesc, cu intercalări din istoria Moldovei (adaptare reprezentând *Poemul cronologic al Domnilor Moldovei*), unde insera versuri proprii.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

această parte a Europei, de la versificaţia bazată pe numărul de silabe la cea cu accente şi rime.[109] În spaţiul ortodox românesc, începutul fusese făcut de încercările lui Miron Costin[110], iar Gheorghe Palamed (autor şi la noi al unei cronici în versuri) dăduse în greceşte o *Psaltire* rimată încă de la începutul secolului XVII[111].

II.5.2. Contextul interconfesional

Faptul că Dosoftei, ca prelat ortodox, versifică *Psaltirea*, putea fi într-adevăr interpretat şi ca un laxism (sau chiar o deviere) din punct de vedere religios. S-a amintit că Dosoftei „a fost bănuit de simpatii catolice", mai ales că pe vremea lui, cultele creştine „pactizau" uneori, în numele luptei antiotomane, în care „Polonia catolică a lui Sobieski era în linia întâi" (Goci 1998: 296). De asemenea, s-a spus că „încălca anumite norme impuse de tradiţie" (inclusiv prin folosind lexicoanelor), pentru a „realiza un act de cultură" (Cobzaru 2007: 191). Argumentul că versificarea Scripturii e necesară ca „să poată trage hirea omului cătră cititul ei", cu tot farmecul exprimării arhaice, avea, în epocă, şi o sonoritate protestantă. Atunci când Dosoftei va fi afurisit de patriarhi, cum ne spune Ion Neculce (Neculce 1936: 122) – şi cum i se va întâmpla şi lui Antim mai tîrziu –, se poate ca şi publicarea *Psaltirii* în versuri să fi servit ca pretext.

Imitarea lui Kochanowski nu era însă o concesie, un compromis făcut altor tradiţii religioase. În secolul XVI, Kochanowski trecea drept protestant, apoi, în secolul XVII, protestanţii şi catolicii şi-l revendicau deja în egală măsură, iar studiile din ultima perioadă îl aşază destul de clar în tabăra

[109] Giergielewicz 1988: 357-8.

[110] Poemul său filozofic „Viaţa lumii" fusese scris înainte de apariţia *Psaltirii* lui Dosoftei, undeva între 1671-1673 (Piru 1970: 134).

[111] Delicostopoulos 1999: 314 şi Mazilu 1976: 288.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

catolică. Totuși poziția lui a fost mai degrabă una laică – în măsura în care putea fi laic un renascentist. El era un pacifist[112], deranjat în egală măsură de moravurile clerului catolic şi de discordia protestantă. De partea catolicismului din raţiuni patriotice (Langlade 1932: 130), deplângea sabotarea intereselor Poloniei creştine de către anarhismul protestanților (Langlade 1932: 131, 132) – religiozitatea lui neavând nici fanatism, nici misticism şi poate nici pietate (*ibidem*). E clar însă că nu era un antiortodox – vedea în diviziunea creştinilor doar avantajul mahomedanilor (*ibidem*) –, ci un spirit liber (de aceea erau şi naturale, la el, parafrazele). Situaţia lui Dosoftei, ca mitropolit, era diferită: opţiunile lui aveau implicaţii. Cu tot „spiritul deschis, tolerant, şi, în esenţă, ecumenic al poeţilor psalmişti", Dosoftei trebuia şi ştia să fie, în privinţa propagandei catolice, „un teolog viguros şi virulent, chiar cu aplicaţie teoretică şi speculativă" (Goci 1998: 296). Conform prefeţei însă (*BRV* 1903: 210-212), Dosoftei traduce *Psaltirea* în versuri ca pe o *carte de rugăciuni*[113]. Cu ritmul ei obsedant şi rima consistentă şi spectaculoasă, era imposibil de ignorat de cititorii epocii, şi reprezenta un *dar*; pur şi simplu, pentru cei care iubeau *Psalmii* – de altfel, geniul poetic al traducătorului era sesizabil mai ales pentru cei care îi cunoşteau dinainte. Cum s-a spus deseori despre ediţiile bilingve slavo-române, *Psaltirea* sa în proză, din 1680, avea şi rolul de a asigura publicul de poziţionarea ortodoxă – poate contracarând criticile celor îngrijoraţi de popularitatea modei protestante, care se depărta de textul consacrat al Bisericii – cel slavon.

[112] *A vrai dire, Kochanowski n'est ni pour Rome, ni pour Genève: il est pour la paix* (Langlade 1932: 127).

[113] „Pentru aceea ni s-a părut smereniei noastre a fi lucru de treabă şi de folos spăsenii tâlcovania acestei sfinte cărţi a sfântului proroc David, care este plină de rugă" – spune, în prefaţa ediţiei manuscrise.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Unele voci au susţinut şi punctul de vedere opus: Dosoftei ar fi tradus nu din laxism, nici din intelectualism baroc, ci, dimpotrivă, din zel confesional. Părintele P. David afirmă că „*Psaltirea* sa în versuri a răspuns mijloacelor protestantismului, stăvilind astfel imnele liturgice sau poeziile simple şi populare prin care se putea infiltra calvinismul, luteranismul sau unitarianismul (David 1974: 757). Iar N. A. Ursu consideră că „versificarea *Psaltirii* este motivată în primul rând de atitudinea anticalvină a lui Dosoftei, căci prin această lucrare el şi-a propus de fapt să împiedice difuzarea între români a *Psaltirii* în versuri calvină, tradusă din limba maghiară, după versiunea lui Albert Molnár (1607), pe la 1648-1650, de Ştefan Fogarasi, pe care probabil a cunoscut-o" (Ursu 1978: 402), această ipoteză fiind sprijinită de circulaţia *Psaltirii* sale „mai ales în Transilvania", unde a creat colinde şi cântece de stea. Dan Horia Mazilu (1997: 13) mai observă că „reformaţii, calvinii mai cu seamă, cei care de un secol şi ceva produceau cu consecvenţă, programatic, atentate la adresa ortodoxiei româneşti din Transilvania, au în Dosoftei un inamic necenzurat", deşi totuşi mitropolitul nu şi-a propus să împiedice răspândirea între români a *Psaltirii* lui Fogarasi (Goci 1998: 296). Se poate spune că *Psaltirea* lui Dosoftei are, „în înţelesul originar al întreprinderii", „un caracter apologetic, apare adică într-un moment de cumpănă al ortodoxiei, când catolicismul, în expansiune, încerca, cu sabia şi cu cartea, unirea cu Roma" (*ibidem*: 293). Dosoftei vrea, ca şi Coresi, să ofere vorbitorilor de română ceea ce alţii aveau deja[114].

[114] Există mai multe feluri de a spune acest lucru. După Mazilu (1976: 291-2), încercarea lui Dosoftei era „de a se alinia uneia dintre tendiţele ce se manifestau în literatura europeană a epocii", de a „înscrie poezia şi literatura română în concertul universal", simţind că e un „poet de geniu capabil să producă Opera prin care poporul său cucerea o poziţie la care era îndreptăţit să aspire".

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.5.3. Problema surselor

Dosoftei nu a intenţionat să fie original sau ştiinţific, ci s-a gândit deci în primul rând la umplerea unui gol cultural, şi la câştigul spiritual al cititorului – de aceea, el îmbina în traducerea *Paremiilor* şi a *Vieţilor Sfinţilor* sursele slavonă şi greacă, după cum considera oportun (Bianu 1887: xiv). Modelul pe care îl urma, Kochanowski, poet bilingv în latină şi poloneză, nu traducea textul slavon, clasic în est – aspect care i se va reproşa de altfel versiunii lui Poloţki (Cooper 2003: 146) –, ci se spune că a folosit *Vulgata*, plus originalul ebraic[115], dar nu şi pe cel grecesc, deşi era cunoscător de greacă: deloc de mirare la cineva care trecea drept protestant, căci în Polonia, unde avea la dispoziţie o serie de traduceri făcute sub egida diverselor culte, filologi importanţi ai epocii considerau *Septuaginta* coruptă de „ereticii greci" (Frick 1989: 93). Dosoftei declară, în pagina de titlu a primei ediţii a *Psaltirii* în versuri, că a tradus *din greacă* (cel puţin forma şi structura cărţii o confirmă), aşa cum a tradus şi liturghia „pentru toţi carii nu-nţăleg sârbeşte sau *elineşte*" (*BRV* 1903: 224) – căci în vremea lui, în Moldova deja se cânta liturghia în greacă şi slavonă (Cantemir 1973: 285). Pentru a doua ediţie, dă de înţeles că a consultat ediţii în mai multe limbi[116]. Poliglotismul său era de altfel recunoscut – şi de înţeles ţinând cont de formaţia sa. Neculce arată că ştia „eleneşte, latineşte,

[115] Baker/Saldanha 2009: 504 – care menţionează, ca sursă de inspiraţie, şi versurile latine ale poetului umanist George Buchanan.

[116] *Din svintele scripturi a svinţilor părinţ, dascălilor svintei beserici, cu lungă osteneală în mulţ ai socotită şi cercată prin sfintele cărţ, şi de-acia pre verşuri tocmită în cinci ai cu osârdie mare* – spune, în pagina de titlu.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

slovineşte, şi altele”[117]. Călinescu mai enumeră polona (căci a studiat şi trăit în Polonia), rusa şi ebraica – Textul Masoretic era de altfel, de multă vreme cunoscut în această parte a Europei (Cooper 2003: 137): chiar patriarhul Dositei îl aminteşte[118], fie şi pentru a preveni că nu e atât de reuşit precum cel al Septuagintei. Probabil Dosoftei nu ar fi dat literele evreieşti în marginea Psalmului alfabetic 118/119 (în stilul *Bibliilor* latineşti şi greceşti din epocă), fără să aibă personal acces şi la *Sefer Tehilim*[119]. Mihai Dinu (2007: 188, 210, 238) a observat de altfel cum, în 38,15 şi 89,3, Mitropolitul încearcă să includă atât varianta Septuagintei, cât şi pe cea a Textului Masoretic în parafraza sa generoasă – iar în 67,16 foloseşte un toponim (*Vasan*) care nu apare decât în versiunea ebraică, în Nova şi alte traduceri derivate, din aceeaşi filieră.

Recursul consistent la greacă e dovedit fie şi numai de inventarea unui cuvânt precum *aposcorachință*[120] şi explicarea lui anecdotic-etimologică în subsol:

Ps. 26, 14-15

Dosoftei 1673	LXX	Versiunea actuală
Nu-ț ascunde, Doamne, fața preacinstită, Nu fugi de mine la vreme cumplită	μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ’ ἐμοῦ μὴ ἐκκλίνῃς ἐν ὀργῇ ἀπὸ τοῦ	Să nu-Ți întorci fața Ta de la mine și să nu te abați întru

[117] „Prea învăţat, multe limbi ştia: elineşte, lătineşte, slovineşte şi alte. Adânc din cărţi ştia” (Neculce 1936: 121).

[118] V. Bădără, *O ediție necunoscută…*

[119] Munteanu (2008: 152) crede de altfel că Dosoftei ar fi folosit izvodul lui Ieronim tocmai pentru fidelitatea lui față de ebraică. Iar Dinu (2007: 188-90) vede chiar în transcrierea literelor evreieşti din Psalmul 118 un argument pentru ideea că Dosoftei avea cunoştinţe bune de ebraică şi chiar contacte cu comunităţi evreieşti.

[120] Exemplu tratat şi de Munteanu (2008: 171-2).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Ce-mi trimite, Doamne, a Ta socotință Să nu duc delungul **aposcorachință***. Nu mă lăsa, Doamne, cu părăsâciune, Fără mântuință, ce-m dă iertăciune.	δούλου σου· βοηθός μου γενοῦ μὴ **ἀποσκορακίσῃς** με καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς με ὁ θεὸς ὁ σωτήρ μου	mânie de la robul Tău. Ajutorul meu fii, să nu mă **lepezi** pe mine și să nu mă lași, Dumnezeule, Mântuitorul meu.

*Aposcorachință să cheamă că-ș părăsește corbul puii până-s cu fulgi albi, de nu-i hrănește că nu să-ncrede

Verbul ἀποσκορακίζω, care vine de la κόραξ, *corb*, înseamnă de fapt a *izgoni cu mânie sau dispreț, a blestema* – fiind folosit de LXX și în Is. 17,13, redat în *Biblia* curentă cu *a amenința*, și, substantivat, ἀποσκορακισμός – *certare*, în Is. 66,15.

Unii au afirmat totuşi că *Psaltirea* din 1673 ar fi fost doar o versificare a ediţiei în proză din 1680, care a avut la bază textul slavon[121], sau că a restilizat traducerile anterioare pe baza slavonei (Ursu 1977: 620), bazându-se pe versiunile vechi româneşti, traduse de altfel din slavonă. Exemplele analizate în acest capitol arată – așa cum era convins și Gherman (2010: 35), fără să mai invoce dovezile pe care se sprijină –, că ediția în proză nu s-a bazat doar pe versiunea slavonă din coloana paralelă şi nici nu a fost singura sursă pentru forma versificată din 1673. Cert e că *Psaltirea* din 1680 are în stânga același text slavon folosit și de Coresi, iar traducătorul declară a consultat „izvodul Sf. Ieronim, care-i

[121] Și Andriescu (2003: 13-4) afirmă eronat că Dosoftei traduce din slavă; Mazilu (1976: 292) admite că varianta în versuri o versifică pe cea în proză. Bianu (1887 xxxi), şi alţii au spus la fel.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

elineşte latineşte şi evreieşte”[122], izvod care poate fi fie *Vulgata* – referirea la elineşte şi evreieşte fiind deci cele două variante ale *Psalmilor* lui Ieronim – fie, mai degrabă, o *Biblie* poliglotă, cum ştim că se găseau în bibliotecile româneşti din epocă (Ioniţă 1988: 66), *sursa de bază fiind, oricum, un text latin*.

Denumirile parfumurilor – din Ps. 44,10 –, copiate din slavonă până la Coresi inclusiv, cu tot cu *i* (şi), (Hurmuzachi are chiar „*i zmirna i stactie i casie*”, iar Scheiană şi Coresi păstrează *istacti*) rămân neschimbate până la ediţia sinodală din 1914, unde găsim, la fel, *smirna şi stacti şi casia* – întrucât versiunea slavonă copia din greceşte σμύρνα καὶ στακτὴ καὶ κασία. Aici, Dosoftei rupe totuşi uniformitatea, căci, citind în *Vulgata*: *murra et gutta et cassia*, dă în româneşte *gută*[123].

În acelaşi verset, citind *a domibus eburneis*, tot Dosoftei traduce mai uşor din *case de os de pil*. E drept, echivalând *domus* – *casă*, nu prinde nuanţa din greacă şi ebraică, de *palat măreţ*, dar cel puţin scapă de confuzia polisemiei slavone *păsare* – *greutate* de la Coresi. La rândul ei, *Psaltirea* în versuri adaptează soluţia din proză:

---

[122] De altfel Munteanu (2008: 152) vede în faptul că Dosoftei îl numea *Sfânt* pe Ieronim, nu *Fericit*, conform denumirii oficiale riguros ortodoxe, un „obiectivism de natură filologică”. Poate fi şi o anume lipsă de acribie anticatolică, potrivită într-o epocă de convieţuire strânsă, sau poate și o confuzie specifică vremurilor. *Bibliile* slavone foloseau, cu la fel de puțină acribie, Vulgata drept sursă, în unele locuri. În fond, dacă Dosoftei socotea de încredere un izvod biblic latinesc, nu puteau avea obiecții față de numele de Sfânt al lui Ieronim, din pagina de titlu.

[123] Aici, ediţia 1957 va schimba στακτή, ulei de mir, cu transcrierea din Nova a lui אֲהָלוֹת, *aloe*, termen impus de altfel de mult în Apus (inclusiv în King James Version din 1611 şi în traducerea lui Luther din 1545). Celelalte corespund, de altfel, oarecum, denumirilor ebraice מֹר şi קְצִיעָה, o tradiţie introdusă şi la noi de *Psaltirile* britanice, începând cu C. Aristia (1859) şi preluată de de Nicodim Munteanu şi Galaction.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Vulgata/LXX/Ps. slavonă	Dosoftei 1680/1673/ Versiunea actuală
a domibus eburneis/ἀπὸ βάρεων ἐλεφαντίνων/ ѿ тѧ́жестей слѡ́новыхъ	din case de os de pil/ din casa cea scumpă, cu os tincuită/ din palate de fildeş

II.5.4. Stilul *Psaltirii* în versuri

Dacă nu ar fi fost cele câteva arhaisme dispărute[124], muzicalitatea rimelor dosofteiene ar fi impus, poate, parafraza până astăzi. Mitropolitul a încercat să redea cât mai mult din lirismul psalmilor găsind adesea corespondenţe suficient de exacte, prin imagini şi metafore echivalente, pentru exprimări aparent de neînlocuit[125]:

Ps. 90, 1-6

Dosoftei 1673	LXX/ *Vulgata*	Dosoftei 1680/ *versiunea actuală*)
Cui i-i voia-ntr-a sa viaţă Să petreacă fără greaţă, Acela pre Domnul s-aibă	Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ ὑψίστου ἐν σκέπῃ τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ αὐλισθήσεται qui	Cine lăcuiaşte într-agiutoriul celui de sus, într-acoperemântul Dumnezăului ceriului va lăcui. (*Cel ce locuieşte în ajutorul*

[124] Sub 10% din totalul de 2.601 unităţi lexicale ale textului (v. Dinu 2007: 112 – şi inventarul său, pp. 370-9).

[125] Ezra Pound, explicându-şi arta poetică, arăta că imaginea pe care o creează poezia autentică (*phanopoeia* – spre deosebire de genurile inferioare, *logopoeia* şi *melopoeia*) are capacitatea de a transmite un sens foarte precis, care e deci perfect traductibil (Pound 1954: 25). Pe de altă parte, conform lui Tytler (1813: 74, 114, 208), un poet-traducător cu o valoare comparabilă poate recompune în altă limbă o imagine de aceeaşi forţă.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Agiutori hie-n ce treabă.
Cu Dumnezău să petreacă
'N casă şi zâsa să-i facă.*
Şi cătră Domnul va zâce:
„Tu-m eşti stâncă şi ferice
Şi tu-m trimiț agiutoriul
Cu bine, cu de tot sporul.
Şi spre tine mi-i nedejde,
Doamne, hie-n ce primejde."
Acela te-a mântui-te
De sâlță, de lănci cumplite,
De vânători încordate,
De cuvinte turburate.
Şi te-a unbri după spate,
Supt a sale aripi late.
Dereptatea lui cea svântă
Te-ancungiura fără smântă.
Şi noaptea nu ti-i spărie-te,
Nice zua, de habitat in *adiutorio* (juxta Hebraeos: *umbraculo*) Altissimi in protectione Dei caeli commorabitur. ἐρεῖ τῷ κυρίῳ ἀντιλήμπτωρ μου εἶ καὶ καταφυγή μου ὁ θεός μου ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν dicet Domino susceptor meus es tu et refugium meum Deus meus sperabo in eum ὅτι αὐτὸς ῥύσεταί με ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου ταραχώδους quoniam ipse liberabit me de laqueo venantium et a verbo aspero ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐλπιεῖς in scapulis suis obumbrabit te et sub pinnis eius sperabis ὅπλῳ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ: οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ scuto circumdabit te veritas eius, non timebis a timore nocturne ἀπὸ βέλους πετομένου ἡμέρας, *Celui Preaînalt, întru acoperământul Dumnezeului cerului se va să-lăşlui.*) Zice-va Domnului sprijenitoriul mieu eşti, şi năzuiala mea, Dumnezăul mieu şi nedejduiesc spre îns. (*Va zice Domnului: „Sprijinitorul meu eşti şi scăparea mea; Dumnezeul meu, voi nădăjdui spre Dânsul".*) Că acela izbăvite-va de sâlţa vânătorilor, şi de cuvânt tulbure. (*Că el te va izbăvi din cursa vânătorilor şi de cuvântul tulburător.*) Cu spatele sale umbrite-va şi supt aripile lui te nedejueşt. (*Cu spatele te va umbri pe tine şi sub aripile lui vei nădăjdui;*) Cu armă încungiura-te-va adevărătatea lui, nu te vei teame de frică de noapte. (Ca o armă te va înconjura adevărul Lui. Nu te vei teme de frica de noapte,) De săgeata ce zboază zua, de lucru prin 'tunearec ce să petrea-ce, de tâmpinuş (Coresi-timpinare), şi

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

săgete. Nu ti-i teme de lângoare, De vânt rău, nice de soare. Nu-ţ-va ieşi-n tâmpinare Drac de-amiazăz să te sparie. *Şi locaş la el ne vom face amândoi Ioan 14	ἀπὸ πράγματος διαπορευομένου ἐν σκότει, ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ a sagitta volante in die a negotio perambulante in tenebris ab incursu et daemonio meridiano (JH: a peste in tenebris ambulante, a morsu insanientis meridie).	de drac de-amiazăz/ѡ стрѣла и вѣса по лѹдънꙗгѡ (*de săgeata ce zboară ziua, de lucrul ce umblă în întuneric, de molima ce bântuie întru amiază*/1914: *de întâmplare şi de dracul cel de amiază zi*.)

Imaginile poetice îi permit lui Dosoftei apelul la mai multe surse deodată: în ultimul verset de mai sus, el se sprijină pe o traducere latină a textului ebraic, reţinând în acelaşi timp şi noţiunea septuagintală a „dracului de amiază zi” – căreia îi dă interpretarea de *sperietură*.

Uneori, aproximează echivalenţe semantice (precum *rău – păcat*[126]), alteori face paranteze la ideea de bază a textului, în scopuri lirice sau edificatoare. Din aceleaşi motive, îşi permite (rămânând în general un interpret fidel) licenţe nefilologice, „localizând” şi transpunând în registrul familiar: *leii* devin *lupi*, *pasărea*, *vrabie* (Andriescu 1978: lxiii-lix), iar în loc de *păcătoşi* avem, prin „deplasare temporală”, *păgâni* în luptă cu creştinii (*ibidem*: lx-lxi). În subsol, face chiar trimitere directă spre Noul Testament. *Biserica* este corespondentul firesc pentru *poporul* lui Dumnezeu, căruia i se adresa textul original[127]:

[126] Andriescu 1978: xxxix. Echivalenţa e de altfel sugerată, aparent, de apelul la sursa greacă.

[127] Problemei spinoase a transpunerii elementelor de culoare locală, referitoare la climă, geografie, faună, floră obiceiuri, i s-au dat, de-a lungul

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Ps. 27, 11

Dosoftei 1673	LXX/ *Vulgata*	Dosoftei 1680	Ver. Actuală
Svinţia ta, Doamne, eşti bună tărie *Besericii* tale, şi-i eşti bucurie	κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ Dominus fortitudo plebis suae	Domnul întăritură nărodului său / Гдь оутвръжде́нїе люде́мъ свои́мъ	Domnul este întărirea poporului său

În acelaşi Psalm 90 de mai sus, se reformulează ideea textului cu persoana verbelor schimbată liber, fără a se mai face trecerea la vorbirea indirectă:

Ps. 90, 13-16

Dosoftei 1673	LXX/ *Vulgata* (identice)	Dosoftei 1680/ *versiunea actuală*)
Pre vasilisc şi aspidă Vei îmbla ca pre omidă. Şi-i călca leul şi zmăul Şi nu te va atinge răul. Că ţ-va fi Dumnezeu stâncă	ἐπ᾽ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem ὅτι ἐπ᾽ ἐμὲ ἤλπισεν καὶ ῥύσομαι αὐτόν σκεπάσω αὐτόν	Pre aspidă şi vasilisc vei călca, şi vei stropşi leul şi zmăul. Că spre mine au nedejdiuit şi-l voi izbăvi pre îns, acoperi-l-voiu pre însul c-au cunoscut numele mieu. Striga-va cătră mine şi-l voiu auzi pre îns. Cu dânsulu-is în

timpului, soluții diverse – Munteanu (2008: 108-13, 119-22) face o analiză mai extinsă a lor; la fel, Dinu (2007: 144-5 şi urm.) În calitate de păstor de suflete, pentru Dosoftei, rigoarea în acest gen de detalii era de importanţă secundară, traducătorul fiind, în primul rând (cum spune Andriescu – 2003: 15-7), „cutremurat, ca și vechiul psalmist, de putința sau neputința omului de a se mântui”.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Şi nu ti-i teme nemică, Că te va coperi-n lume, Că i-ai ştiut svântul nume. Şi ţ-va auzi de rugă, Să nu hii în scârbă lungă. Şi cu slavă te va scoate De greutăţile toate. Şi cu lungime de viaţă Îl vei prăvi-n svânta faţă	ὅτι ἔγνω τὸ ὄνομά μου quoniam in me speravit et liberabo eum protegam eum quia cognovit nomen meum ἐπικαλέσεταί με καὶ εἰσακούσομαι αὐτοῦ μετ᾽ αὐτοῦ εἰμι ἐν θλίψει καὶ ἐξελοῦμαι καὶ δοξάσω αὐτόν clamabit ad me et exaudiam eum cum ipso sum in tribulatione eripiam eum et clarificabo (JH glorificabo) eum μακρότητα ἡμερῶν ἐμπλήσω αὐτὸν καὶ δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου longitudine dierum replebo (JH implebo) eum et ostendam illi salutare meum.	scârbe. Scoate-l-voiu pre îns, şi slăvi-l-voiu pre îns, lungime de zile umplea-voiu pre îns, şi-i voi arăta lui mântuinţa mea. (*Peste aspidă şi vasilisc vei păşi şi vei călca peste leu şi peste balaur. „Că spre Mine a nădăjduit şi-l voi izbăvi pe el, zice Domnul; îl voi acoperi pe el că a cunoscut numele Meu. Striga-va către Mine şi-l voi auzi pe el; cu dânsul sunt în necaz şi-l voi scoate pe el şi-l voi slăvi. Cu lungime de zile îl voi umple pe el, şi-i voi arăta lui mântuirea Mea”.)*

În unele locuri, versiunea din 1673 face doar o adaptare (fie şi reuşită) a *Psaltirii*, nu o traducere propriu-zisă. Uneori propoziţii sunt „sărite” de versiunea versificată, alteori ordinea ideilor e schimbată, iar versetele originale sunt „diluate” sau, dimpotrivă, „topite”.

Ps. 9, 9-10

Dosoftei 1673	Dosoftei 1680/(*versiunea de azi*)
Mişelului este Domnul de scăpare, Agiutori la treabă, la greu stâncă tare.	(*Şi a fost Domnul scăpare săracului, ajutor la vreme potrivită în necazuri.*) Şi fu

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Că cine cunoaşte cinstitul tău nume, *Şede cu nedejde* (LXX: ἐλπισάτωσαν; *Vulgata*: *sperent*) petrecând pre lume. Şi cine te cearcă cu rugă curată, Îl grijeşti la lipsă cu mână-ndurată.	Domnul scăpare mişălului agiutătoriu în bună vreme în griji. Şi *ca să nedejduiască* spre tine ceia ce ştiu numele tău, că n-ai lăsat pre ceia ce te cearcă Doamne. (*Să nădăjduiască în Tine cei ce cunosc numele Tău, că n-ai părăsit pe cei ce Te caută pe Tine, Doamne!*)

Din raţiuni ce ţin de construcţia poetică, imperativul grecesc ἐλπισάτωσαν şi subjonctivul latinesc cu valoare de imperativ *sperent* sunt traduse liber printr-o locuţiune verbală la prezent: *Şede cu nedejde*. La fel, aoristul 2 οὐκ ἐγκατέλιπες şi perfectul *non dereliquisti* (*nu ai părăsit*) sunt redate, tot liber, la timpul prezent: *îl grijeşti*.

Uneori, ideea poate fi versificată doar într-o manieră augmentativă (Andriescu 1978: xxxix), întărind-o cu elemente lexicale „parazitare" (*ibidem*: lxxii) – ca în 26,19:

Dosoftei 1673	Traducerea sinodală actuală
Iar eu voi crede *cu inemă-ntreagă*. *Că-mi va tinde* Domnul *mila sa cea largă*. Da-m-va să văz şi eu ţara cea de viaţă, *Să petrec cu svinţii în trai de* dulceaţă.	Cred că voi vedea bunătăţile Domnului, în pământul celor vii.

Faţă de ediţia manuscrisă din 1670, diferenţele sunt uneori vizibile. „Această primă redacţie a fost apoi revizuită de Dosoftei, versurile au fost cizelate, îmbunătăţite, încât redacţia a doua, cea tipărită (1673), are modificări esenţiale, doveditoare că Dosoftei avea simţ şi gust literar, că-şi muncea formele poetice şi stilul. Exemple: Redacţia 1670: *Că mi-i mai bună mila ta-n faţă/De cât aş duce trai fără greaţă*. Redacţia

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

1673: *Că mi-i mai bună în toată dulceaţa/Mila ta, Doamne, decât şi viaţa*" (Simonescu 1974: 741 – despre 62,4). Cizelările succesive, precum cele citate mai sus, denotând „simţ al perfecţiunii artistice" ar putea fi bănuite şi în exemplul din Ps. 90,6, unde cu rima *lângoare/tâmpinare* s-ar fi potrivit şi varianta milesciană *întâmplare* (Ms. 45 şi *Biblia* 1688); de asemenea, în versetul 103,27, unde sub cele două variante, *акол҃ левѝнетоа́нѫ* şi *ле вѝнетоа́нѫ*, se poate intui ca posibilă variantă intermediară, de lucru, *акол҃и Левиета́нъ*, precum în ediţia evreiască şi transpunerea latinească (în final, în loc de Leviatan, rămân doar *chiţii*, prezenţi în redacţia lui Kochanowski, iar, în româneşte, deja în ediţia de la Bălgrad din 1651)[128].

II.5.5. Chestiunea originii autorului

Deşi e curios cum de le-a scăpat contemporanilor şi lui Neculce, mulţi au arătat că Dosoftei nu era chiar român, ci aromân macedonean, deci mai degrabă grec, cum deduce N. Cartojan (1942: 116). Ovid Densuşianu (1977: 41-43) îl dă şi el ca sigur „de origine aromână, dintr-o familie aşezată în Polonia şi considerată ca greacă" – Papară, numele rudei sale, fiind o poreclă de aromâni (mai găseşte şi dovada folosirii unei forme ca „aurmă" în loc de urmă). „Cunoştinţele neobişnuite" de limbi străine şi numele din familie, „Leontarii, Barilă şi Misira" îi sună „vădit neromâneşti" şi lui Iorga (1904: 178-9) – deşi şi numele de astăzi ale multor români ar putea produce confuzii. Acestea sunt însă suficiente pentru ca unitul Ioan Bălan (1914: 149, 155) să îl bănuiască de necunoaşterea limbii române şi de dependenţa exagerată faţă de textul grecesc, chiar şi când se raporta, de fapt, la cel slavonesc.

[128] Vezi capitolele II.6.2.2 şi IV.6.2.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.5.6. Locul ediţiei 1680 în istoria traducerilor

Cele două *Psaltiri* dosofteiene au avut trasee diferite. Importantă pentru istoria traducerii textului rămâne, desigur, versiunea din 1680. S-a repetat că această traducere, deşi publicată mai târziu, trebuie să fi fost realizată prima, fiind în proză[129]. De altfel ritmul în care Dosoftei îşi tipăreşte cărţile denotă că traducerile erau încheiate dinainte (Andriescu 1978: XVII). O variantă în proză nu e neapărat mai uşor de realizat, dacă se urmăreşte o fidelitate mai mare faţă de sursă. Spre deosebire de versiunea din 1673, *Psaltirea de'nţăles* nu va marca un început, ci un sfârşit de ciclu: „există o legătură organică între toate *Psaltirile* româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea" (Cobzaru 2007: 25) şi, cel puţin în prima ei parte, *Psaltirea* de la 1680 urmează „destul de fidel textul traducerilor anterioare" (Candrea 1916: lxix), versiunile Scheiană şi Coresi, cum dovedeşte Andriescu (1978: xxx) – s-a afirmat de altfel că Dosoftei a avut la dispoziţie manuscrise cu variantele precedente ale *Psaltirilor* româneşti, comparate (Candrea 1916: lxv).

Densuşianu remarcă un „balast de forme artificiale", dar „latinismele, slavonismele, moldovenismele şi provincialismele" (1977: 44-54) nu îl împiedică pe N. Şerbănescu să o considere „nu prea îndepărtată de cea a *Psaltirii* româneşti din vremea noastră, putând fi citită cu destulă uşurinţă" (Şerbănescu 1980: 1171). Şi Iorga, afirmă, riscant, că „traducerea în proză a *Psaltirii* a fost primită, cu schimbări, în marea *Biblie* de la 1688, iar de acolo a răzbătut şi aiurea, până la *Biblia* de la Petersburg, din 1819 (1904: 187). De fapt, în ciuda acuzelor de filoelenism aduse de Bălan şi de cei care îl fac grec, un neajuns al acestei ediţii e tocmai dependenţa de

[129] De pildă, Călinescu 1980: 53.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

ansamblu păstrată faţă de textul slavon. Prin „arhaicitatea anumitor cuvinte, sintagme şi expresii, textul *Psaltirii de'nţăles* se apropie mai mult de *Psaltirile* din sec. al XVI-lea decât de Ms. 45 – pe care, cum s-a spus, l-ar fi revizuit cărturarul[130] – sau de *Biblia* de la 1688, care ilustrează, şi ea, aceeaşi etapă evolutivă a limbii."[131] Era vorba, cum s-a observat[132], de o dependenţă mai amplă faţă de modelul cultural slavon, aflat acum la un sfârşit de ciclu istoric.

Recenzia dosofteiană, o revizuire a textului preexistent, după grecește și mai ales latinește, constituie totuşi, în acelaşi timp, un pas înainte în tranziţia de la epoca coresiană la etapa următoare, prin numeroasele soluții cu care depăşeşte orizontul slav (de pildă, în loc să mai transcrie „ispovediţi-vă Domnului", el dă „mărturisiţi-vă Domnului" – Ps. 135,1 – sau, chiar mai clar, „mărturisiţi pe Domnul" etc).

II.5.7. Genul *Psaltirilor* în versuri

Versiunea din 1673 a fost mai importantă, cum afirmă Andreescu (1978: xvi) pentru istoria literaturii (și poate şi pentru pietatea personală a cititorilor din epocă). A marcat, cum am s-a observat, un glorios început al istoriei poeziei româneşti[133].

Dar „faptul că exemplarele ce s-au păstrat din *Psaltirea*

---

[130] V. nota 160.

[131] Cobzaru 2007: 192. Ea ține încă de „unitatea remarcabilă a formei celor mai vechi versiuni cunoscute" ale *Psaltirii,* de care aminteşte şi Gheorghe Chivu (2011:38).

[132] „Cu Dosoftei se sfârșește etapa în care contactele literaților români cu sensibilitatea barocă se realizează majoritar prin filiera pe care am numit-o nord și est-slavă. (…) noua orientare, către spațiul literar neolelenic și, prin el, către Europa occidentală" (Mazilu 1976: 306).

[133] „O explozie de un tip cu totul deosebit"; „fastuoasă paradă de poezie", într-o literatură fără realizări anterioare comparabile (Mazilu 1976: 285-6).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

în versuri nu poartă pecetea folosirii de către monah sau dascăl, ci doar însemnări vechi în legătură cu posesori sau călătoria cărţii întăreşte presupunerea că aceasta nu a fost alcătuită dintr-o necesitate cultică, ci dintr-un zel poetic" (Stănculescu 1968: 1196-7). Această observaţie n-ar fi trebuit, totuşi, să fie de ajuns pentru a afirma, cum face Bianu, cu severitate excesivă, că *Psalmii* în versuri ai mitropolitului „n-au avut nici un răsunet, n-au dat nici un impuls în mişcarea literară ulterioară", astfel că rămân valoroşi doar prin poziţia în timp, ca o „primă încercare de versificare", dar cu un rezultat modest, cu „o valoare literară foarte mică" (Bianu 1887: xxxxii), iar asta din cauză că Dosoftei a fost un „talent nu aşa mare" şi „l-a înţeles numai în parte" (*ibidem*: xxxiii) pe modelul său, Kochanowski[134].

[134] Din păcate, dedesubtul anumitor remarci nejustificat de severe pe acest subiect se simte parcă şi un anumit substrat polemic-confesional. Probabil, nu e o coincidență că greco-catolicul Bianu gândește exact ca protopopul Bălan, văzând la Dosoftei numai inconsecvențe lexicale și dovezi ale necunoașterii limbii române. Mai recent, o critică şi mai demolatoare îi aparține lui Eugen Negrici (1977: 46-54), conform căruia, pe Dosoftei, orbit de mărunta „datorie a stihului" îl preocupa „doar ținta de la sfârșitul versului", şi își croia poemul „în funcție de cum îi reușea prima rimă" – apoi nu se mai conforma vocabularului psalmilor biblici, „ci regulilor prozodice". Numai că, din când în când „tot răsucind cuvintele" mai „atingea din întâmplare pedala norocoasă a limbajului", totuşi, cu „serioase abateri de la spiritul originar al textului", chiar cu lipsă de deferență față de „sacralitatea" lui. Dovada invocată e traducerea din Ps. 78,1, *ca o cramă când i se ia vinul,* ceea ce ar fi „umor involuntar", zice autorul, care nu ştie că ὀπωροφυλάκιον – *coliba de pază* din livadă sau vie, e într-adevăr echivalată de Manuscrisul 45 și *Biblia* 1688 cu o *cramă*, adică, după dicționarul Candrea-Adamescu, *încăperea de la vie unde se ține teascul*. Dosoftei nu face decât să îi dea nota suplimentară de dezolare („când i se ia vinul"), remarcată de Andreescu (2003: 9), uimit şi el să vadă că Negrici avea aici ca reper un neprecizat *institut biblic neoprotestant* – de altfel, *îl verifică pe Dosoftei cu traducerea Cornilescu*, pe care o consideră

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Ca gen literar în sine, *Psaltirea* versificată rămâne, în spaţiul pietăţii ortodoxe, ca o tradiţie oarecum marginală. Deja în 1843, când Cupcea Elizius încerca o revizuire (Ms. 1291), versiunea „prezintă interes doar prin faptul că porneşte de la textul superior al marelui său înaintaş (Ursu 1974: xxvii) – de fapt, se încerca o apropiere a acestuia de noul corpus al *Psaltirii* de linie (intrat în uzul curent).

---

de autoritate, deși ea urmează o tradiție diferită, a Textului Masoretic (עִיִּים, *grămadă de pietre* – pluralul lui עִי, *ruină*).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.6. *Psaltirea* de la Bălgrad

Şi limba *Psaltirii* de la Bălgrad (1651) are acelaşi farmec care o face, cu toată patina arhaică, inteligibilă şi expresivă şi azi, printr-un stil direct şi plastic: *Şi-i văzu Domnul când era în scârbă, când asculta rugăciunea lor. Şi Să pomeni despre legătura Sa şi Să căi după înmulţimea milelor sale. Şi deade pre ei în milă înaintea tuturora carii dusease-i pre ei prinşi. Mântuieşte pre noi, Doamne, Dumnezăul nostru, adună pre noi din păgâni* (105,44-47).

Că îndărăpnici fură cuvintelor lui Dumnezău şi sfatul înălţatului urârâ. Derept aceaea smeri în usteneală inima lor ; căzură, şi n-au agiutoriu (106,11-12). *Blasteme ei, iară Tu blagosloveaşte* (108,27).

Aşa cum spune *Predoslovia*, acest important monument al limbii române vechi a fost elaborat de reprezentanţii Bisericii ortodoxe locale la porunca stăpânirii calvine – aceasta aprecia faptul „că tot cinul besearicilor rumâneşti şi greceşti easte din *Psaltire*", punând acest aspect în antiteză cu lipsa traducerilor în limba vernaculară. Ecumenismul biblic era cel mai profitabil *modus vivendi* al românilor ortodocşi cu puterea lumească reformată, fiind favorizat şi de răspândirea umanismului filologic în epocă, inclusiv în rândul românilor (Moraru 2001: 38).

Încurajarea traducerilor biblice avea, desigur, un anume „mesaj scontat" din partea calvină, dar, chiar şi cu preţul pierderii unor enoriaşi (Moraru 2001: 15, 17), Biserica transilvăneană[135] a avu atunci „puterea de selecţie organică"

[135] Care nu avea atunci, prin mitropolitul Simion Ştefan, nici măcar legături cu cea din Muntenia (Iorga 1928a: 336-7).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

(Blaga 1994: 56), disociind de ofensiva prozelitistă episoadele deschiderii interconfesionale autentice[136]. Într-un spirit semi-protestant, Predoslovia îi acuza doar pe refractarii catolici că recită „ca gaiţele" *Psalmii* numai în latineşte.

Tradusă „den limba jidovească", *Psaltirea* de la Bălgrad nu se depărta de tradiţia numerotării greceşti şi a titlurilor slavone (Moraru 2001: 44). Cu toată această inconsistenţă a programului traductologic, ediţia avea meritul de a aduce, în cadrul Ortodoxiei, elemente utile ale viziunii umaniste, inclusiv beneficiile „perfecţionării aparatului critic" (Moraru 2001: 43) – în virtutea onestităţii lor filologice, traducătorii își cereau chiar iertare, în prefaţă, pentru eventualele erori[137].

II.6.1. Aparatul de glose, în note şi paranteze

Deşi textul păstrează catismele pentru recitarea în slujbe, la unele cuvinte se dau note explicative marginale, ca într-o carte destinată lecturii (la fel procedau, de altfel, ediţiile de tip occidental) – Dosoftei preia şi el acest sistem în *Psaltirea* versificată din 1673.

În 31,2, *neci easte întru inema lui înşălăciune*, avem în nota marginală („*sau în gura sa*") versiunea LXX (ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ), deşi nici textul din coloană nu urma exact ebraicul בְּרוּחוֹ, aşa cum au făcut *Nova* și *Vulgata*: *nec est* ***in spiritu eius*** *dolus* (echivalând corect רוּחַ cu *spiritus*).

În schimb, în 34,16(17), *de la lei, unul mieu*, nota marginală („*sufletul*"), mai degrabă explică ebraicul יְחִידָתִי – care

[136] Moraru 2001: 14. V și Murdock 2000: 137 – „During the 1650s interest was expressed by some within the Transylvanian Reformed hierarchy, for irenic *rapprochement* with the Orthodox world, rather than bids to inspire reforms or gain converts."

[137] *Să nu ne giudece numaidecât până nu vor socoti izvoadele și veți afla pe ce cale am îmblat. Adevăr și oameni suntem și am putut greși.*

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

are sensurile: *unul meu*, dar şi *(pe) cea unică născută a mea,* ca în *Septuaginta* (τὴν μονογενῆ μου)[138].

Unele explicaţii sunt intercalate chiar în text, între paranteze.

În 32,10, *Domnul sparge sfatul limbilor şi strică cugetele oamenilor* („*şi leapădă sfatul boiarilor*"), avem între paranteze o adăugire a Septuagintei faţă de Textul Masoretic, care se găseşte codicii Vaticanus B şi Alexandrinus, dar lipseşte din Sinaiticus: ἀθετεῖ βουλὰς ἀρχόντων – iarăşi, Dosoftei va prelua soluţia de aici, corectând doar numărul: *sfaturile*.

În 144,7, *pomana mulţimei bunătăţilor tale vor izbucni; şi dereptatea Ta vor striga („zicând")*, cuvântul din paranteză e doar unul de legătură, pentru cursivitatea traducerii.

Alteori, în paranteză apare sensul din traducerile occidentale. În 61,9(10), avem în coloană *fii<i> oamenilor*, apoi *fii<i> bărbatului*, nu după *Vulgata*, care are de două ori *filii hominum*, şi nici chiar după *Nova*, care are în primul loc *filii Adam*, apoi tot *filii hominum* (în loc de… *viri*), ci urmând, mai ales în a doua expresie, Textul Masoretic (care are בְּנֵי־אָדָם şi בְּנֵי אִישׁ), pentru care mai dă însă în margine şi explicaţia „*boiarilor"* – probabil preluată din alte versiuni: în 1611, în ediţia King James, de pildă, exista deja acolo *men of high degree*.

În 136,5, adaugă de asemenea între paranteze sensul ebraicului שְׂכַח (*a uita*) conform vechilor traduceri apusene, şi rezultă: *uite-să direapta mea („de-a sunarea în strune")*.

[138] În *Psaltirea* de linie (1914) avem: *pre cea una născută a mea.* יְחִיד însă nu e citit nici aşa, nici în sensul Novei (*unicam meam*).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.6.2. Sursele

Abordarea pur filologică avea însă şi limitele ei: traducătorii lui Simion Ştefan invocă, în Predoslovia Noului Testament din 1648, principiul întâietății sursei ebraice pentru Vechiul Testament, conform unei viziuni strict apusene (subordonată mai degrabă criteriilor ecleziologice).

Simplul anunţ al traducerii după un original ebraic va fi făcut, în epocă, o bună impresie, ca de altfel şi mai târziu. Mihai Moraru[139] spune, de pildă că prin recursul la ebraică, *Psaltirea* din 1651 se distanţează de tot ceea ce se realizase până atunci în spaţiul cultural post-bizantin, până în secolul XlX[140]. Noua *Psaltire* era „mai precisă şi mai exactă, ca una ce e tălmăcită de-a dreptul după «limba jidovească»" crede şi Iorga (1904: 172).

Tălmăcitorii au rămas însă anonimi – dacă ei vor fi fost aceiaşi ca la Noul Testament[141], erau Silvestru şi Ştefan diortositorul, care foloseau cel puțin un izvod multilingv, o ediţie Textul Masoretic+Nova[142]. A mai existat de altfel şi un protograf – tradus după Nova (Moraru 2001: 42).

Totuşi, nici măcar textul din coloană nu rămâne în calcurile din Nova. De pildă, în 49,12(11), *quod movetur in*

[139] 2001: 45 – care ocoleşte totuşi ebraica în exemplele date, apelând la mărturia *Bibliei* de la Ierusalim.

[140] Până la *Biblia* britanică de la Pesta (1873) – zice el, arbitrar. Şi Eugen Munteanu consideră un plus traducerea din ebraică, un semn că ierarhi luminați acceptau programul filologic umanist, renunțând la conservatorismul ecleziastic tradiționalist. De altfel, Dosoftei însuşi ar fi folosit izvodul lui Ieronim tot pentru fidelitatea faţă de ebraică (2008: 147-9, 152). Şi Gaster numea *Psaltirea* de la Bălgrad, „mai ştiinţifică" (1891: xxii).

[141] Iorga (1914: 172) sesizează că are aceeaşi limbă ca şi Noul Testament din 1648

[142] Moraru 2001: 39. Şi, într-adevăr, în Ps. 21,18(17) are „săpară", s-a folosit o ediţie bilingvă, ebraică-latină, sau trilingvă – şi cu greaca.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

agro nu e redat *ce mişcă pe câmp*, pentru זִיז שָׂדַי, ci, fie printr-un recurs real la ebraică, sesizând sensul mai precis al lui זִיז, de *vietate*, ajunge la *fiara câmpului*, fie preia o soluţie dată deja de Luther (*Tier auf dem Felde*) şi de alte ediţii, precum Geneva şi King James (*wild beasts of the field*).

Apelează însă uneori şi la *Vetus latina*[143], de pildă, în 7,6(7): *Dominus Deus meus – Doamne Dumnezeul meu* – apare acolo şi în *Septuaginta*. În coloană se dă întreg versetul conform acestei filiere, iar varianta „jidoveaşte", care e aici diferită, e dată doar în marginea textului.

II.6.2.1. Corespondenţa cu Nova, relativă

În corespondenței cu Nova, relativă cum am văzut deja, întâlnim raportări diferite în versetul 32,17: „*Minciună* e calul în spăsenie, în mulțimea vârtutei lui *nu va mântui*". În prima parte, Nova nu e urmată, căci ar fi trebui să avem forma adjectivală *mincinos*, conform expresiei ***fallax*** *equus ad salutem*, ce corespunde și formei din *Vulgata–Psalterium Gallicanum* și *Septuaginta*, ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν (și care era moștenită de altfel și din slavonă[144], acolo unde se folosea adjectivul de gen masculin лѣжъ, nu substantivul лѣжа), ci se preferă vocalizarea substantivală a transcrierii masoretice – שֶׁקֶר[145]. În schimb, *în* nu îl mai traduce pe לְ (mai degrabă

[143] Urmată şi în traducerea Cântărilor lui Moise – p. 41-42

[144] Coresi (1577) avea: *Mincinos calul în spăsenie. În multă sila sa (1589: În mulţimea puterei sale) nu se spăseşte*. Dosoftei (1680): *Mincinosu-i calul la mântuit, cu mulţâmea dară a puterii sale nu s-a mântui.* Ms. 4389: *Mincinos calul întru mântuire, şi nu se va mântui întru mulţimea puterii sale*. Apoi, *Biblia* 1688 și Ms. 45: *Mincinos e calul spre mântuire, şi cu mulţimea tăriei lui nu să va mântui.*

[145] La fel va face şi Bălţăceanu, operând o legătură forţată cu versiunea ebraică: nici *mincinos*, nici *fals*, nici *amăgitor*, ci „*amăgire* e calul".

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

corespondent al latinescului *ad*), ci pe въ, care, conform lui Miklosich, e echivalent atât cu εἰς, cât şi cu ἐν, şi în latineşte, cu *in*. De aceea, şi în traducerile anterioare aveam aici *în*, pe care abia Dosoftei îl schimbă, după modelul său latin, cu *la*.

În partea a doua a versetului, între *Nova* şi *Vulgata* mai apare şi o diferenţă de diateză: *in abundantia autem virtutis suae non salvabit*/ *salvabitur*. *Septuaginta* (cu οὐ σωθήσεται) şi *Psaltirea* slavonă, cu forma verbală reflexivă не спасе́тсѧ, erau conforme cu fraza despre uriaşul din versetul anterior, şi cu o anumită nuanţă dogmatică (*nu se va mântui* – singur, pe sine). Nova, preluată de ediţia noastră, respecta însă valoarea intensivă a formei verbale piel לֹא יְמַלֵּט, *nu va da mântuire*.

Transcrierea toponimelor ebraice arată, de asemenea, destulă libertate faţă de Nova. În 28,6, *Sirionul* nu e transcris ca acolo, *Sarion*, ci fie direct după שִׂרְיֹן, fie din alte transliterări occidentale: *Sirion* – *Biblia* King James (1611), *Syryjon* – *Biblia* Gdanska (1632). În 107/108,10, cu (עַד־אֱדוֹם), nu se procedează la fel: nu se ia, de pildă, *la Edom* – ca la Cornilescu, ci o formă mai apropiată de *Nova*/ *Vulgata super*/ *in Idumaeam* (sau Septuaginta – ἕως τῆς Ιδουμαίας): *până la Idumeiu* (în *Biblia* Ortodoxă actuală e tot *până în Idumeea*). În acelaşi verset, e preluat *spre Palistina*, în mod diferit de latinescul *cum Philistim*, dar într-o formă deja existentă în *Biblia* de la Geneva (1599). În schimb, din *pustia Caddesului* din 28,8, al doilea *d*, care e preluat şi de Dosoftei (pus deasupra, ca o corectură, la *Caddis*), nu e luat nici din ebraică קָדֵשׁ, nici din latină (*Cades* – cum ajunge şi la Cornilescu), şi nu îl mai găsim nici în în greacă (Κάδης), nici în slavonă, poloneză, engleză sau germană.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.6.2.2. Corespondenţa cu ebraica, nesigură

Cartea se numește „A lui Dzeu proroc și împărat cântare Sefer Teillim *jidoveaşte ce să zice Cartea Laudelor sau a Psalomilor lui David” şi păstrează în text şi ambigua indicație cultică *sela*, căreia i se dă explicația marginală: „acest cuvânt face *pururea*”. Pe de altă parte, se explică în Predoslovie că nici Ieronim nu a urmat împărțirea evreilor, apoi se notează, în locul respectiv, că ediția „ține rândul grecilor”. În privința Psalmului 151, absent din Textul Masoretic, se alege o soluție filologică de compromis, ca pentru o *Psaltire* comandată și plătită de un principe calvin: se dă numai începutul Psalmului, care e prezentat pe scurt, precizându-se că nu corespunde exact faptelor istorice prezentate în „cartea lui Samoil”.

Diferențele dintre Textul Masoretic și Septuaginta sunt redate în general fidel, cu alegerea variantei ebraice: în Ps 90,13, are *leu și vasilisc*, în loc de *aspidă și vasilisc*, *ciuma* apare de trei ori în acelaşi Psalm, şi încă o dată în *Summa* introductivă, deşi e absentă din LXX etc. Dar există și 20 de note la acest tip de pasaje divergente, unde se prezintă varianta din „jidovește”[146] în margine, în coloană fiind menținută varianta Septuagintei. Notele de acest gen sunt mai frecvente la început, spre final rezumându-se mai mult la titluri şi la pasaje lipsă – inconsecvență s-ar putea explica prin munca separată a mai multor traducători, cu stiluri diferite, sau prin graba crescândă.

[146] Moraru (2011: 44) afirmă că se întâmplă şi invers, dar de fapt nu se dau note care să spună: *aceasta e varianta din greceşte* (ar fi contrazis, poate, deranjant, programul traductologic). Ci textul după Septuaginta putea fi strecurat tacit în coloană, cu titlu de variantă consacrată. Şi, rar, se putea da acolo unde în textul ebraic nu era nimic, precum în 82,1 – *Cine să asamănă Ţie* (din LXX şi Vetus Latina) e dat în margine, cu explicaţia: *jidoveaşte nu e*.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Alteori, se urmează o cu totul altă variantă: în Ps. 103,27(26), nu mai apare *Leviatanul* (deşi era prezent în Ps. 73,14, cu tot cu o legendă, în notă, despre Faraon), şi nici δράκων-ul grecesc sau ѕмїй-ul slavon, ci *chitul* (cum va alege şi Dosoftei) – deşi are în alte părţi *bălaurul* (Ps. 90,13, 148,7).

Cum am arătat mai sus, traducătorii nu apelează doar la Textul Masoretic şi Nova, ci şi la diverse interpretări occidentale bazate pe ele, însăşi fidelitatea faţă de ebraică fiind astfel uneori sacrificată. În 67,6(7), אֱלֹהִים מוֹשִׁיב יְחִידִים בַּיְתָה, „Dumnezeu face să locuiască *cei singuratici în casă*" (versiunea actuală, după: ὁ θεὸς κατοικίζει μονοτρόπους ἐν οἴκῳ), echivalentul *in domo* era tradus deja, printr-o forţare a lui בַּיִת, de versiunea King James (1611), *in families* (şi la Geneva–1499 găseam, dus mai departe, sensul antimonahal din Textul Masoretic: *God maketh the solitarie to dwell in families* (…) *but the rebellious shall dwell in a dry land*). La 1651, găsim sensul *în familii*, redat mai direct, prin traducerea liberă: „Dumnezău-i Carele sălăşluiaşte pre cei singuri *în fămeaie*", iar în margine se dau două note: echivalentul *în casă*, şi explicaţia, tot în direcţia nunţii: „ce sânt fără fămeaie, ei dobândesc fămeaie". Continuarea este în aceeaşi direcţie, contrară Septuagintei, (unde pasajul e, dimpotrivă, unul de încurajare pentru monahi): „iară îndărăptnicii vor sălăşlui în loc secetos".

II.6.2.3. Raportarea la versiunile anterioare

Moraru (2001: 44) remarcă lipsa unor dovezi textuale pentru existenţa unei surse slavone (asemănătoare celor pentru folosirea Septuagintei), găsind doar mărturia indirectă din 1648 (menţiunea făcută de traducători în Predoslovia *Noului Testament*), nu vreo opţiune concludentă în traducere. Putem observa, cel puţin, că traducătorii nu erau străini de

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

versiunile românești anterioare, bazate pe slavonă, și preiau din ele anumite calcuri lexicale. Acolo unde Dosoftei are *mântuință*, la 1651 găsim încă *spăsenie*. Mai găsim *ispititu-m-ai* (138,1) şi, nu în ultimul rând, „*ispovediţi-vă* Domnului” (în Psalmii 32, 117, 135 etc.) în loc de „*lăudaţi-l*” – ba chiar și unde *a lăuda* e folosit, precum în 6,5 („că nu-i întru moarte a pomeni pre Tine[147] şi întru mormânt cine *va lăuda* pre Tine”) întâlnim totuşi în margine nota *ispovedi*, în virtutea sensului suplimentar pe care calcul slav îl acoperea, în context.

La fel, deși folosește și *gură*, vechiul *rost*, mai aproape de slavonă, e preluat, în expresii care se regăsesc în versiunile anterioare, precum *duhul rostului lui* (32,6) etc.

Tot în virtutea apropierii de tradiția locală, diferită de rigoarea traducerii în stil protestant, atente la specificul ebraic al *Psalmilor*, templul e numit în continuare *biserică* (avem, de pildă, *unghiul Besearicii* – 143,12). Chiar și acolo unde se redă, mai riguros, *sfinţia sa* sau *cortul*, găsim *biserica* măcar în *summa* introductivă a psalmului. Adaptarea se face şi în privința instrumentelor muzicale: avem *bucine* și *cimpoi* (Ps. 150), iar *Psaltirile* sunt *chindii*. De asemenea, mesajul e actualizat prin notele marginale: de pildă, la *oamenii Tăi* – „*sânt credincioși, carii ascultă evanghelia”*, iar la *toiagul puterii* – „*evanghelia”* (109,2-3).

[147] Traducere care menține, în spirit creștin, și sensul permis de expresia din Septuaginta.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.7. Spătarul Milescu şi *Biblia* de la Bucureşti

II.7.1. O recenzie, mai mulţi contributori

Nicolae Iorga (care i-a atribuit şi lui Dosoftei paternitatea *Psaltirii* din *Biblia* de la 1688) face pe acest subiect şi alte afirmaţii – oscilante şi interesante. Antonie, fostul egumen al Moldoviţei (Iorga 1915: 2) ar fi, într-o altă variantă, autorul ei, împreună cu voievodul Gheorghe Ştefan, aflat în exil în Suedia, la Stettin, pe malul Balticii (până la moartea acestuia, în 1668). Ca alinare pentru exil[148] (un punct comun cu Dosoftei, în fond), fostul domn, împreună cu duhovnicul său apropiat, ar fi retradus acolo *Psalmii*. La tălmăcire ar fi contribuit (conform altei afirmaţii, ar fi avut contribuţia principală) spătarul Nicolae Milescu (aflat, în 1667, în serviciul fostului voievod), care în peregrinările sale va fi cunoscut versiunea Septuagintei publicate la Frankfurt (Iorga 1915: 2) – pe care se bazează[149], alături de cel puţin două versiuni latine şi de cea oficială slavonă.[150] Cărturarul se implică în traducere pe acelaşi fundal al pribegiilor personale: „pentru nesfârşita deznădejde de viitor" (Iorga 1915: 2). Noua versiune ar fi creată chiar înainte de *Psaltirea de'nţăles* a lui Dosoftei (dacă facem abstracţie că

[148] Iorga 1928b: 369 – „mângâindu-şi înstrăinarea şi sărăcia prin aceea că, ajutat de egumenul Antonie de Moldoviţa, traducea însuşi psalmii în româneşte".

[149] Florescu 2011: 92-6. Ioan Karyofil reprezenta tabăra pro-protestantă şi anti-catolică în Constantinopol. Versiunea Frankfurt era preferata acestei tabere, şi pentru că se ştiau originale greceşti. În timp ce tabăra opusă, pro-catolică, se baza pe versiuni asemănătoare cu Vaticanus B.

[150] Haneş 1962: 959. Cândea (1963) face o schemă detaliată a surselor fiecărei versiuni.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

aceasta putea să fi fost tradusă înainte de 1680), iar manuscrisul *Psaltirii*, adus în ţară de Antonie de Moldoviţa, după 1668, putea intra, din 1672, în posesia lui Constantin Cantacuzino. De fapt, Milescu însuşi îl putea include în recenzia[151] lui – folosită, inegal, de Manuscrisele 4389 şi 45. Vedem însă că psalmii *Ceaslovului*, în versiunea copiată de Antonie, deşi au o formă nouă[152] – e evident că autorul cunoştea versiunea lui Dosoftei 1680, dar nu era mulţumit de ea – aceasta e diferită de manuscrisele „milesciene" (şi, aparent, nici foarte exactă, de altfel)[153].

Spătarul Milescu – şi el, se pare, cu origini greceşti[154] – cunoştea franceza, germana, polona, elina, greaca, slavona, turca, latina şi rusa (Simonescu 1959: 115), întrecându-l pe poliglotul Dosoftei – faţă de care a şi circulat mai mult. Hasdeu (1866: 36) şi Iorga (1915: 1-3) au impus, pe baza unor mărturii anterioare, ideea că Milescu trebuie creditat ca prim traducător al Septuagintei[155]. Traducerea sa, neavând destulă precizie, „pentru neaşezământul vremilor" [156], şi, „pentru multa pripă", conţinând greşeli şi neclarităţi („prea mare

[151] Cândea (1963: 41, 44-5) susţine că traducerea Spătarului e făcută de la zero, timp de trei ani, la Constantinopol între 1661-1664, unde nu ar fi avut la dispoziţie versiuni anterioare. Dar putea puteau ajunge însă texte româneşti acolo – vezi mai jos, la cap II.7.2, că urma şi soluţii din *Psaltiri* precedente. Trei ani, adică o mie şi ceva de zile, puteau să ajungă? E mai plauzibilă varianta lui Iorga că a tradus şi în Suedia. Sau chiar şi în ţară.

[152] Vezi *Codicele Pribeagului*, 1924.

[153] Oricum, un corpus diferit al *Psaltirii*, cum remarcă şi Cândea (1963).

[154] Simonescu 1959: 117. De fapt, P.P. Panaitescu (1965: 40-1) dă ca sigur că a fost grec.

[155] De fapt, Spătarul ar fi tradus chiar întreaga Biblie (Haneş 1962: 955-6).

[156] Cum probabil se scuza singur, în prefaţa manuscrisului său pierdut (Cândea 1963: 40).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

învăluială"), este folosită de autorul Manuscrisului 4389[157] – care are şi el la dispoziţie, pentru o nouă versiune, *Biblia* de la Ostrog (alături de cea nouă, moscovită), o *Vulgata* din Anvers – (adaugă chiar o carte[158], tradusă din latineşte) din aceeaşi motivaţie patriotică a diaconul Coresi: Legea veche (ca şi cea nouă) era tălmăcită deja complet în mai toate limbile, pe când românii aveau doar manuscrisul imperfect al lui Milescu. Despre tălmăcirea milesciană a Vechiului Testament dă mărturie şi Manuscrisul 45, oarecum apropiat de 4389[159] (autorul având la dispoziţie, în plus, „un izvod tipărit la Englitera"[160], pe lângă alte versiuni ale Septuagintei), făcând la rândul lui retuşuri versiunii Spătarului[161]. O serie de moldovenisme din *Biblia* de la Bucureşti, care apar şi în „Cartea cu învăţătură" tradusă de Milescu (Haneş 1962: 962) ar trimite şi acolo spre acelaşi autor, la bază. Totuşi, în prefaţa *Bibliei* din 1688 (aflată sub tipar în 1687), numele Spătarului este ignorat – fie

[157] Conform lui N.A. Ursu (1981), care se bazează pe ocurenţa unor expresii mai rare, autorul acestei versiuni e Daniil Panoneanul. Nu e o miză pentru cercetarea noastră, dar demonstraţia sa nu e convingătoare. Un traducător din greceşte, ca Daniil Panoneanul, nu se bazează pe altă traducere din greceşte în loc de sursa originală, şi nu pune acea variantă pe planul doi, după slavonă. Chiar dacă va fi fost şi dascăl de slavonie.

[158] Ezdra IV, o apocrifă, de altfel, respinsă de editorii Manuscrisului 45 şi de cei ai *Bibliei* din 1688 (Cândea 1963: 53).

[159] Dar ulterior (Cândea 1963: 53-4).

[160] Cum lămureşte Cândea (1963), era vorba de Septuaginta Ed. Daniel Londra 1653, după *Codex Vaticanus*.

[161] Haneş 1962: 962. Despre acest manuscris, copiat de un anume Dumitru din Câmpulung, pentru mitropolitul Teodosie Veştemeanu, s-a afirmat că ar fi chiar o revizuire făcută de Dosoftei. Liviu Onu (1987: 240) a arătat însă şubrezenia acestei teorii. Nu vedem ce rost ar fi avut ca un traducător al *Psalmilor* cu două versiuni proprii, să prelucreze textul altui traducător, fără să semneze, şi să producă o versiune terţă – căci ea e un corpus diferit diferit, cum se vede din toate exemplele analizate în această teză. Ursu (1976) nu dovedeşte că Dosoftei ar fi fost coautor, ci doar că manuscrisul e ulterior variantei lui Dosoftei. Cândea mai deduce (1963: 38) că la revizuire a contribuit chiar mitropolitul Teodosie.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

pentru că era mirean, fie din raţiuni politice (Haneş 1962: 961-2) – iar Del Chiaro şi alţi contemporani îi menţionează – în treacăt, ce-i drept – ca traducători pe fraţii Greceni (Haneş 1962: 956-9). Subiectul a născut polemici, Grecenii fiind fie acuzaţi, fie apăraţi de plagiat[162], tabăra pro-Milescu, mai recentă[163] şi mai documentată, arătând că Grecenii puteau (Haneş 1962: 946) doar să „desluşească" – termen folosit în prefaţă, ca denumire a *Cuprinsului* (*ibidem*: 948), deci să *lămurească*, aşa cum spune Dan Simonescu, *învăluiala* textului de care vorbea Ms. 4389. Astfel că Radu Greceanu a semnat de fapt doar versurile introductive, iar Şerban Greceanu a ajutat la definitivarea versiunii[164], pe când „munca mai importantă fusese făcută de Milescu" – tuturor celorlalţi, Mitrofan, supraveghetorul tiparului, ori Constantin Cantacuzino, revenindu-le roluri secundare (Haneş 1962: 960). Milescu era însă prezent, chiar nesemnat, inclusiv prin prefaţa atribuită patriarhului Dosithei, pe care l-ar fi atras, personal, în proiect[165].

A existat un stil de cercetare (reprezentat, de pildă, de N. Şerbănescu), care amintea, pe lângă contribuţiile celor amintiţi, nu doar de Dosoftei (ca revizor[166]), ci şi de traducătorii lui Simion Ştefan şi de traducătorii Paliei, vorbind deci de o operă colectivă, a românilor din toate provinciile (Şerbănescu 1988: 80) la textul din 1688. Ideea responsabilităţii colective[167] e

[162] Apărarea de plagiat fiind făcută uneori şi în forma unei acuzaţii: aceea de ignorare a operei lui Milescu (Haneş 1962: 962).

[163] V. Abrudan 1988: 116.

[164] Munteanu apreciază la Greceni un „merit general lingvistic" (2008: 191).

[165] Haneş 1962: 956 – „Semnatarul oficial al acestor rânduri, patriarhul Dosithei, nu se putea bucura de traducerea în româneşte a cărţilor sfinte; el le-ar fi vrut pe toate greceşti (ortodoxe)."

[166] Un exemplar a ajuns la el în Polonia (Dură 2004: 29). Despre urmele acestei revizuiri, vezi şi Andriescu 2003: 15.

[167] Combătută de Munteanu (2012: 18).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

prea aproximativă pentru a mai fi satisfăcătoare azi. Totuși, „dascălii locului ştiuți foarte den limba elinească", de care pomenește prefața din 1688, autorii manuscriselor „milesciene", recenzorii finali, chiar Dosoftei, puteau aduce contribuţii limitate (chiar şi acestea erau meritorii) revizuind sau reverificând un text existent, de aceea o abordare de tip excluziv nu ar fi potrivită în privința paternității *Bibliei* de la București.

În privinţa surselor, ştim că s-au folosit ediţii poliglote[168] – Septuaginta de la Frankfurt era oricum dependentă de câteva din ele, precum Complutensian Polyglot, tipărită în 1514-1517la Alcala de Henares şi aflată în circulație din 1522 (Mihăilă 2014: 17) –, păstrând, cum s-a observat, unele influenţe ebraice, care au răzbătut prin intermediul Vulgatei (*ibidem*: 23). Titlurile Psalmilor puse separat de primul verset, spre deosebire de formele greceşti şi ebraice (şi în care unii văd influenţa protestantă[169]) continuau o practică rusească. De altfel, abia despre ediţia tipărită în 1688 putem spune că trece la o raportarea programatică faţă de *Septuaginta* – un prim pas hotărât spre partea cea mai importantă a istoriei *Psaltirii* româneşti, care avea să înceapă cu Antim Ivireanul. Pe când Manuscrisele 4389 şi chiar 45 (şi implicit Milescu) păstrau încă, în doze diferite, o dependenţă de slavonie, după cum vom arăta mai jos.

[168] S-a găsit, de pildă, la Hurezu, *Biblia* Polyglotta din 1607, în două volume, provenind din biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino (Ioniță 1998: 66).

[169] Mihăilă 2014: 23. O discuție lungă și într-un stil impresionist există și despre motivațiile traducerii *Bibliei* în sec XVII – pentru că nu e făcută de ierarhi și dă credit muncii unor filologi şi tipografi occidentali. După Cândea, nu era nevoie de *Biblie* în Ortodoxie, ci doar ca o carte laică sau protestantă (1963: 41-2, 45, 68-9). Idee „prinsă din zbor" de filologii protestanţi. Era însă Milescu protestant sau în afara Bisericii Ortodoxe, fie şi în exil?

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.7.2. Uneori, Manuscrisele 45 şi 4389 urmează împreună versiunea slavă.

Preluarea de către Ms. 45 a versiunii Septuagintei, folosite de Milescu nu este o opţiune fermă, respectată permanent. În Ps. 79,14 (unde, cum am amintit, їи́нокъ ди́вїи din *Psaltirea* glagolitică a fost înlocuit ulterior cu оу҃еди́не́нный ди́вїй), abia *Biblia* din 1688 profită de posibilităţile oferite de expresia greacă[170] μονιὸς ἄγριος – unde μονιός acoperă şi sensul de *porc mistreţ*: „O strică pe ea scroafa din dumbravă, şi *vier* sălbatec pre ea o păscu."

Ca şi în alte locuri[171], traducerea elementelor de faună biblică e dificilă. Aici, prima nelămurire o aduce prima propoziţie a versetului: în loc de σῦς – *porc/mistreţ* – în *Biblia* de la Frankfurt şi în *Psalterionul* lui Antim apare ὗς, mai uşor de tradus ca *scroafă*. Corpusul milescian, redat de Manuscrisele 4389 şi 45 are aici *gligan*, după ce manuscrisele rotacizante şi Coresi dăduseră anterior: *mascur*. Dosoftei (ulterior preluat şi de Antim), redă *vier* – după slavonescul вѣ́прь. În propoziţia a doua, pentru ѝ́нокъ (mai târziu иногъ), dicţionarul Miklosich dă, alături de sensul de *solitar* (*solivagus*), şi două trimiteri: la acest verset din versiunea chiriliană, ca echivalent al lui μονιός, şi la Lev. 11,13, unde a fost utilizat şi ca echivalent al lui γρύψ, *vultur pleşuv* sau *zgripţor* (de asemenea, o specie solitară). Confuzia era deci firească, de aceea, traducerea literală (*singuru sălbatecu* – Scheiană; *unꙗ singur* – Coresi; *sângurat siriap*[172] – Dosoftei) e

[170] Contextul este: ἐλυμήνατο αὐτὴν σῦς ἐκ δρυμοῦ καὶ **μονιὸς ἄγριος** κατενεμήσατο αὐτήν.

[171] Vezi, de pildă cazul *iepurelui* din Ps. 103,19 (la cap. V. 7).

[172] Sinonimul arhaic pentru *sălbatic*.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

urmată şi de Mss. 45/4389: *singurul/cel singur sălbatec*[173]. De, altfel anterior mai întâlnisem chiar calcul *inocu*, în ediția coresiană 1589, sau variația *călugăru* la Hurmuzaki, care, se vede, a urmat Septuaginta, citind deci μόνιος, ca formă a lui μόνος. În afară de această lectură (admisă, arată C. Alexandre), dicționarele grecești mai dau, alături de traducerea generică *animal sălbatic solitar*, particularizarea *mistreț* [174] – Liddel-Scott citează și utilizarea alternativă cu σῦς sau ὗς. Trebuie menționat că μονιός, cuvânt impus în verset de *Codex Alexandrinus*, apare în Septuaginta doar aici, pe când varianta din *Vaticanus B* și *Sinaiticus*, ὄνος ἄγριος (*măgarul sălbatic*), se mai întâlneşte de două ori în (Iov 6,5 și Ier. 31,6[175]) – dar în contexte diferite, ultimul, potrivit de altfel, conform Textului Masoretic, unei plante – şi ea, tot siguratică – *tamarinul* (lat. *myrīcē*).

Bazându-se pe tradiția anterioară şi pe Septuaginta – ediția Frankfurt (ca şi *Biblia* din 1688), Antim avea să prelia ulterior, pentru *Psaltirea* de linie: „O au stricat pre ea vierul din pădure, şi *porcul sălbatec* o au păscut pre ea”, pentru ca, în 1957, textul să devină: „A stricat-o pe ea mistreţul din pădure şi porcul sălbatec a păscut-o pe ea.” Spre comparație, traducerea *Septuagintei* realizată sub egida NEC, de către F. Bălțăceanu și M. Broșteanu, va refuza din nou să adopte sensul pur grecesc (deși se potrivește aici și cu principiul ebraic al paralelismului sinonimic), rămânând la soluția compatibilă cu *Vulgata*: *singularis ferus/fiara singuratică*[176]. Exploatarea

[173] Formulare nu atât de independentă de tradiția anterioară – ceea ce arată că în traducerea *Psalmilor*, Milescu a ținut seama de versiunile existente.

[174] Pentru C. Alexandre, *mistreț bătrân*. Bailly mai menționează și varianta *lup*.

[175] În *Biblia* românească de azi, 48,6.

[176] Totuşi redacția Vulgatei nu garantează nici măcar concordanţa cu Textul Masoretic, căci aceeași vagă sintagmă וְיַעַר שָׂדַי apare și în

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

sensurilor particulare permise de textul grec va fi considerată un exces de către cei de alte tradiţii. Ioan Bălan pune în evidenţă ostentaţia elenismului, la 1688 – în loc de *despre* sau *de*, περί era calchiat prin *pentru* (Bălan 1914: 147) –, iar Francisca Bălţăceanu evită, în recenta sa traducere, în numele unui compromis filologic, nuanţele greceşti, ţinând să atribuie surselor vechi valoare şi legitimitate egale – deşi nimeni nu garantează că traducerea „medie", a punctului comun, s-ar apropia mai mult de sensul original.

II.7.3. Alteori, cele două Manuscrise urmează slavona, în forme diferite.

În pasajul Ps. 9,29-30, analizat şi mai sus[177], apare, cu timpul, o corectură în sursa slavonă (impusă la noi prin circulaţia ediţiei de la Ostroh): în 9,29 se dă ловителеѣ (apropiat ca sonoritate şi sens, dar distinct de vechiul лаателеѣ – *a pândi*), derivat din verbul ловитн – *vēnāri* (*a vâna*), care e repetat şi în versetul următor, 9,30 – şi mai apare în Ps. 58,4, unde găsim totuşi un echivalent grec diferit: θηρεύω[178], tradus prin *a vâna*, în toate variantele. Corespondenţa lexicală dintre cele trei locuri ar fi deci un indiciu al dependenţei de linia tradiţiei Text Masoretic–*Biblia* Ostroh (אָרַב/ловитн)[179], diferită de filiaţia: Septuaginta

49,12/50,11, unde e redată prin „*universitas*/*pulchritudo* agri" (LXX dădea ὡραιότης ἀγροῦ – *frumuseţea ţarinii*), iar *Nova*, *quod movetur in agro*, יְזִי fiind o denumire generică pentru mici vietăţi care fac stricăciuni pe câmp – dar care, în acelaşi timp, dau frumuseţea lui.

[177] V. cap. II.3.2.

[178] *Că iată au vânat sufletul meu* (ὅτι ἰδοὺ ἐθήρευσαν τὴν ψυχήν μου).

[179] Şi în *Psalmii* Vulgatei *juxta hebraeos* apare în cele trei locuri acelaşi cuvânt, dar este *insidior*, nu *venari* sau *capio*.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

–*Psaltirea* chirilliană, care păstra diferența de nuanță între ἐνεδρεύειν/лаѭати din 9,29-30 și θηρεύω/ловитн din 58,4[180].

Constatăm în Manuscrisul 4389 raportarea la versiunea Ostroh[181] prin soluția: „*Şade întru cei vânători* cu cei bogaţi în ascunzători, ca să ucigă pre cel nevinovat. Ochii lui caută pre cel sărac. *Vâna-va* să răpească pre cel sărac, să răpească pre cel sărac, deaca-l va trage".

Spre comparație, Ms. 45 rămâne fidel versiunilor slave anterioare și Septuagintei: „*Şade întru alej* cu cei avuţi întru ascunsuri (…) *Aleşuieşte* întru ascuns, ca leul la stâna lui; *aleşuieşte* ca să apuce pre sărac".

Ediția 1688 va aduce îmbunătățiri de limbă, dar și o dependență mai strictă de exprimarea greacă (are „*şade întru vicleşug*" și „*pândeşte*"), pentru ca formularea ulterioară din ediția antimiană 1710[182], să rămână, până în 1914, „*Şade întru pitulare (…) Pândeşte*".

O influență asemănătoare celei din Ms. 4389 se va mai constata la Nicodim Munteanu (*Bibliile* 1936 și 1944), în virtutea dependenței de slavonă: „*Stă ascuns după gard (…) Pândeşte*", și, păstrând consistența lexicală, apare și în 58,4 tot „*pândesc*". Același lucru exista deja în tradiția britanică, dependentă de Textul Masoretic, de la Aristia (care are peste tot *a pândi*), până la Cornilescu, unde e folosit *a sta la pândă.*

[180] Faptul că sensurile, deși apropiate, sunt totuși distincte se vede și din folosirea lor împreună în Luc. 11, 54, unde fariseii „*pândesc*, căutând *să prindă*". Лаѭатель/ἐγκάθετος din 9,29 corespunde lui *insidiātor* (pânditor) – tradus în Luc. 20,20 ca *iscoadă* – fiind folosit în general în legătură cu farisei și dușmani; în Vulgata (după LXX) e folosit însă la 58,4 *ceperunt*, formă a lui *capiere – a prinde, a vâna* (perf. pers. III pl.).

[181] Cu o mică variaţie, schimbând *să răpească*, pentru a nu mai repeta a patra oară verbul *a pândi*.

[182] Preluată şi de Corbea.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.7.4. Manuscrisul 45 se desprinde mai mult de soluţiile slave, optând pentru Septuaginta

În mod similar se poziţionează Manuscrisul 4389 şi în versetul 30,25[183], unde e la fel de vizibilă diferenţa dintre varianta Septuagintei, *ἀνταποδίδωσιν* **τοῖς περισσῶς ποιοῦσιν** *ὑπερηφανίαν* – aici, *περισσῶς*, *cu prisosinţă*, determinându-l, evident, pe *ποιοῦσιν*, *fac* (mândrie) –, şi variantele slavă şi ebraică unde, în lipsa unui echivalent al pronumelui relativ plural în dativ *τοῖς*, topica pare că ar asocia עַל־יֶתֶר, respectiv *ѩзлѝхѫ*, cu verbul anterior (persoana a 3-a singular) *răsplăteşte*/*ἀνταποδίδωσιν*/ מְשַׁלֵּם/*въздаетъ*[184].

Ms. 4389 optează deci pentru „va plăti *mai cu asupră* celor ce fac mândrie” (după expresia ediţiei coresiene din 1589), păstrând linia versiunilor anterioare bazate pe slavă – precum Coresi 1577 („plăteşte *fără măsură* făcătorilor trufă”), Dosoftei 1680 („*mai cu multulu*”), dar şi Bălgrad 1651, care, aşa cum declară, respectă varianta evreiască: „plăteaşte *den destul* făcătorilor de fălie.”

Manuscrisul 45 însă e cel care face trecerea la textul Septuagintei: „răsplăteşte celor ce *dă prisosit* fac mândrie” – soluţie trecută în *Biblia* 1688, iar, de acolo, în *Psaltirea* de linie.

[183] Versiunea actuală: „Iubiţi pe Domnul toţi cuvioşii Lui, că adevărul caută Domnul şi *răsplăteşte* ***celor ce se mândresc, cu prisosinţă***.” Vezi şi analiza din cap. VI.4.2.

[184] E interesant că în Psalmii *Vulgatei* traduşi din greacă vedem *retribuit* ***abundenter*** *facientibus superbiam*, iar în Psalmii *juxta hebraeos* găsim *retribuet his satis operantur superbiam.*

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

II.8. Teodor Corbea

II.8.1. O observaţie privind datarea

Psaltirea în versuri a lui Teodor Corbea (ms. 75 – Cluj) este, cronologic „cel de-al doilea text poetic al literaturii noastre" (Gherman 2010: 22), după cea a lui Dosoftei din 1673, fie că a fost tradusă în 1720[185] sau undeva după 1711, anul mutării autorului în Rusia[186] – opera a fost de altfel închinată ţarului Petru I, deși până la urmă nu i-a mai fost înmânată (Gherman 2010: 33).

S-a vehiculat, de asemenea, și o datare mai timpurie – „cândva în jurul lui 1705" (*ibidem*: 22), mai puțin probabilă: într-adevăr, vedem cum, în 17,36, versurile:

Corbea	Antim 1710
Cel ce mie unui șerb Picioarele ca de cerb Îmi *săvârșești* și mă sui Peste-nalte și mă pui	Cel ce *săvârșești* picioarele meale ca ale cerbului

îl conțin pe *săvârșești*, preluat de versiunea Antim (1710) de la Dosoftei (1680)[187] şi Ms. 4389 (care preia de la Milescu doar forma de participiu/gerunziu *săvârșind*), în timp ce Ms. 45 și *Biblia* de la 1688 (versiunea oficială, până la Antim), aveau *întărind*.

Ne-am putea gândi că versificatorul sare peste *Biblia* 1688, pentru a adopta, selectiv, soluții din versiunile prece-

[185] Conform prefeţei de la *Psaltirea* lui Prale din 1827, care dă şi locul traducerii (Kiev) şi cel al publicării (Bălgrad).

[186] De altfel, existau cel puţin două versiuni (Cardaş 1967: 40, 44).

[187] De altfel, și Coresi avea *sfârșit-au*.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

dente – însă e mai plauzibil ca el să fi avut la îndemână ediția mitropolitului Antim, din 1710. Cu atât mai mult cu cât în 9,29 găsim la Corbea cuvântul *pitulare*, care apare abia la Antim – şi e mai greu de presupus că mitropolitul s-ar fi inspirat din parafraza lui versificată sau că ar fi fost o coincidență.

II.8.2. Despre surse

S-a spus că traducerea pare dependentă doar de textul slav[188] – deşi, şcolit în Transilvania şi Rusia, traducătorul ştia, pe lângă slavonă şi rusă, latina, greaca, germana şi maghiara (Gherman 2010: 10). Într-adevăr, de pildă în Ps. 2,12, *pedepsire primiți* seamănă cu sugestia din slavonă, прїнмѣте наказанїе, aproape de varianta grecească δράξασθε παιδείας mai mult prin sensul dat lui наказанїе, de *admonitio*[189], oarecum diferit de mai precisele variante milesciene, *apucați învățătura*[190] sau de cea latinească, *apprehendite disciplinam*.

Și în 6,5, se preferă vechiul cuvânt slav *spovedi*, în locul verbului *a (se) mărturisi* – noul echivalent al lui ἐξομολογέω, în manuscrisele milesciene:

Corbea	*Biblia* 1688
Că nu este în moarte cine pomenire Pentru tine să facă. Și-n iad *spovedire* Cine ți-o face ție, ceresc împărate	Căci nu easte în moarte pomenirea ta, și în iad cine se va mărturisi ție

Pe de altă parte însă, în versetul 30,25, discutat în cap. II.7.4, „celor ce fac mândrie *înaltă*" nu urmează liniei slavone, ci Septuagintei și *Bibliei* de la București, începând cu care

[188] Cardaş 1967: 42
[189] Al treilea, la Miklosich, alături de *institutio* şi *disciplina*.
[190] Ulterior, *luați învățătură*.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

περισσῶς e legat de *fac mândrie*[191].

Textele oficiale sunt o sursă de prim rang pentru versificatorul Corbea, care uneori pare că doar parafrazează textul românesc în circulaţie, neîngrijindu-se de suportul originalului grec[192].

Ps. 79, 14

Corbea	Antim, 1710
Vierul pre ea din pădure Au stricat fără săcure Şi porcul sălbatec *de tot* – O au păscut *cu-a său strâmb bot.*	O au stricat pre ea vierul din pădure, şi porcul sălbatec o au păscut pre ea.

II.8.3. Ritmul popular

La fel ca Dosoftei, Corbea alcătuieşte versuri în măsuri (sillave) diferite, în stilul lui Jan Kochanowski (Cardaş 1967: 44). Dar rimele sale reuşesc cel mai bine să „prindă" cititorul atunci când recurge la versurile scurte, sub influenţa poeziei populare:

Ps. 63, 1

Corbea	Versiunea ortodoxă actuală
O, cerescule Dumnezăule, Auz glasul mieu Când te strig din greu: Sufletu-m scoate Ca de la moarte Tu de la frica, Cea ca urzica, A celor ce-m sânt Vrăjmaşi pe pământ.	Auzi, Dumnezeule, glasul meu, când mă rog Ţie; de la frica vrăjmaşului scoate sufletul meu.

[191] Vezi mai sus, la cap. II.7.4.
[192] Vezi mai sus, cap. II.7.2.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Stilul accesibil, de baladă folclorică, dând seama de simplitatea Psalmilor, produce uneori pasaje de valoare.

Ps. 1, 3

Corbea	Varianta din *Biblia* ortodoxă curentă
Slăvit, dară, easte, Ca pomul de veaste, Săd̆it la izvoară Cu apă uşoară, Care cu-ndemână Roada sa cea bună Va da însutită La vreme căzută. Şi fiind tot vearde Frunzele n-a pierde. Şi orice va face I-oa spori în pace.	Şi va fi ca un pom răsădit lângă izvoarele apelor, care rodul său va da la vremea sa şi frunza lui nu va cădea şi toate câte va face vor spori.

II.8.4. Stilul baroc, grefat pe *Psaltire*

Cu toate aceste reuşite, în comparaţie cu marile personalităţi tutelare ale epocii (Gherman 2010: 5), autorul a fost totuși un „minor” (îl succede pe Dosoftei nu doar cronologic, ci și valoric[193]), iar personalitatea şi opera sa rămân prizoniere ale unor contradicţii.

Născut în Braşovul deschis culturii laice occidentale (Radu Greceanu avea să-i aplice epitetul de „şcheau” ca pe o injurie), dar într-o familie cu tradiţie anticatolică (Gherman 2010: 9-11), adoptă o poziţie tranșant pro-rusă (*ibidem*: 16-7):

[193] E superior, de pildă, lui Ioan Viski (care traduce o parafrază versificată la 1697), dar e inferior lui Dosoftei (vezi Bianu 1887: xxxix, xli-xlviii).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

fratele său, David, diplomat ca şi el, a servit Ţara Românească, apoi a intrat în orbita rusească. Teodor, *logofăt şi sicritariu*, va urma aceeaşi linie în diplomaţie şi, după o perioadă ca slujitor al lui Brâncoveanu, se arată mai fidel partidei Cantacuzinilor, neînţelegând echilibrul pe care Brâncoveanu ţinea să îl păstreze în politica externă. În urma fugii în Rusia, care a fragilizat mai mult poziţia lui Brâncoveanu, i se confiscă, în 1712, averea, iar Greceanu îl descrie – desigur, în termenii curţii brâncoveneşti – ca „un Toderaşco, brat David ceauşul, neam foarte ciocoiu, şcheau, varvar şi plin dă răotate" (Greceanu 1970: 181). În *Psaltirea* sa, radicalismul antiturcesc şi anticatolic actualizează, de aceea, mesajul lui David (Gherman 2010: 24), amintind de cruce[194], de eresuri şi făcând aluzie la luptele contemporane, cu pericolul turcesc perceput sub aspectul politic şi al barbariei culturale.

Ps. 5, 9-10

Corbea	Versiunea ortodoxă curentă
Că adevăr la dânşii nu easte în gură, Inima lor easte deşartă şi fură; Grumazul lor easte groapă desfăcută Din care să varsă hulă otrăvită, Cu limbile sale au viclenit, Doamne, Fă-le, dară, judeţ şi le dă canoane, Ca din cugetul lor cel înalt să cază Şi sumeţiia lor cea mare să scază. Şi dupre multa lor rea păgânătate Leapădă pre dânşii cu toate-a lor gloate, Că năcaz ţ-au făcut prea mult ţie, Doamne, Nedâdu-ţ căzută cinste şi pocloane.	Că nu este în gura lor adevăr, inima lor este deşartă; groapă deschisă grumazul lor, cu limbile lor viclenesc. Judecă-i pe ei, Dumnezeule; să cadă din sfaturile lor; după mulţimea nelegiuirilor lor, alungă-i pe ei, că Te-au amărât, Doamne.

În opera sa, opţiunea pancreştină, chiar panortodoxă, e de cu totul altă factură decât cea a predecesorului Dosoftei, ca şi cum cei doi ar fi aparţinut unor epoci foarte îndepărtate. În

[194] Iar biserica e amintită frecvent – vezi Psalmii 5, 67 etc.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

sine, parafraza biblică căuta (Gherman 2010: 34) o anume accesibilizare a Scripturii (poate şi de aici condamnarea ca „varvar" din partea lui Greceanu), dar concepţia sa, care se poate desprinde din Dicţionarul său latin-român – inspirat după cel latin-maghiar al lui Szenci Molnár Albert (*ibidem*: 10) – şi din scrierile sale aghiografice era una era una de tip umanist, modern, occidental: el nu mai privea antichitatea ca păgână, conform tradiției bizantine (căreia Dosoftei continua să îi rămână fidel), ci făceau din autorii antici reper şi ideal cultural (*ibid.*: 32-3). Ca literat mirean (opera sa cuprinde şi scrieri istorico-memorialistice şi, probabil, versurile politiceşti din prefaţa tipăriturilor buzoiene ale lui Mitrofan), Corbea marca trecerea într-o etapă nouă, de laicizare a culturii române.[195]

Acesta e ceea ce îl face, cu toate meritele sale poetice, reprezentantul unui drum înfundat, ca traducător de text biblic. El nu doar că schimbă cu uşurinţă persoanele, dar adaosurile sale „parazitare", la care apela şi Dosoftei, pentru a versifica Psalmii, sunt de o altă factură: legătura cu sensul pasajului e mai superficială, iar elementele de simbolistică religioasă sunt utilizate cu neglijarea „încărcăturii" lor.

Ps. 54, 25

Corbea	Versiunea ortodoxă curentă	Dosoftei 1673
Spre Domnul aruncă Grija ca-ntr-o stâncă Căce el pre tine Te-a hrănit cu pâine	Aruncă spre Domnul grija ta şi El te va hrăni	Iar tu, oame, n-ii hi cu lipsă De-i hi spre Domnul *cu mintea tinsă* Că ţ-va da hrană şi te-a griji-te

[195] Despre care vorbea şi studiul lui V. Cândea (1963).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Elementele noi (stânca, pâinea) fac psalmul mai greu de recunoscut, şi nu lămuresc pasajul, cum fac adăugirile de la Dosoftei[196].

Procedeul literar e unul reuşit din punctul de vedere al muzicalităţii poeziei, dar se abandonează o anume precizie teologică a limbajului scripturistic.

Ps. 5, 6

Corbea	Versiunea actuală
De omul sângelui şi de viclean greaţă Lui Dumnezeu easte *ca de o rea ceaţă.*	Pe ucigaş şi pe viclean îl urăşte Domnul.

Uneori, pentru a reda un singur vers în proză are nevoie de şase versuri rimate, şi de mult balast fără valoare, inclusiv îngeri introduşi de nicăieri în text.

Ps. 79, 1

Corbea	*Biblia* 1688
Acela ce paşti pre Izrail Printr-ai tăi voivozi, Mihail, Prin Mihail şi Gavriil, Prin Rafail şi Uriil Din cei, Dumnezău, aminte Ia, bunule nostru părinte!	Cela cel paşti pre Israil, ia aminte.

Alteori, stratul de idei supraadăugat versetelor are o valoare îndoielnică.

[196] Dosoftei avea întotdeauna grijă să nu piardă ideile textului, prin traducere (Dinu 2007: 147), ceea ce nu constatăm şi la Corbea.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Ps. 67, 8

Corbea	Versiunea actuală	Dosoftei 1680
Dumnezăule, când tu ieşeai înaintea Nărodului tău, *cum ştiu că-ţi pohteşte cinstea* Şi când tu *cu mari pompe* treceai prin pustie	Dumnezeule, când mergeai tu înaintea poporului Tău, când treceai Tu prin pustie	Din vremea aceea când tu, Doamne svinte, Te milostivisăş de-ţ luai aminte Gloata ta cea svântă şi-i erai povaţă Prin pustietate, de-mbla fără greaţă

Întâlnim şi soluţii hilare date unor pasaje dificile.

Ps. 90, 4-6

Corbea	Antim 1710
Încunjura-te-va cu armă Adevărul lui fără teamă De săgeata ce zioa zboară Şi de lucrul care coboară Şi umblă întru întunearec Rătăcit şi de nimic vreadnic, De întâmplare şi de *dracu* De amiazăzi *ce trage arcu.*	Cu armă te va încungiura adevărul lui; nu te vei teame de frica de noapte. De săgeata ce zboară zioa, de lucrul ce umblă întru întunearec, de întâmplare, şi de dracul cel de amiază zi.

Limbajul nu este întotdeauna adaptat unei traduceri biblice – ci uneori se apelează la neologisme stridente[197].

[197] Deşi are, pe de altă parte, şi multe derivate cu sufixul *-inţă* (*mântuinţă, ostenință, folosinţă* etc), „particularitate a limbii lui Dosoftei", cum îi spune N.A. Ursu (1976: 4).

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)

Ps. 67, 1

Corbea	Versiunea actuală
Să să scoale Dumnezău și vrăjmașii mare Confuzie să pață la uscat și mare	Să se scoale Dumnezeu şi să se risipească vrăjmaşii Lui

Cu scuza muzicalității rimei, se foloseşte și un gen de exprimare alambicat, inadecvat stilului sobru al textului.

Ps. 54, 4-5

Corbea	Versiunea actuală
Inima-m în mine Turbure cu bine S-au făcut; şi teamă Cum am băgat seamă, Asupră-mi grea foarte Au căzut de moarte Asupra mea frică Au venit nu mică Şi cu tremur care Nu e de răbdare Şi băzna vedearea Mi-au stâns şi putearea.	Inima mea s-a tulburat întru mine şi frica morţii a căzut peste mine; Teamă şi cutremur au venit asupra mea şi m-a acoperit întunericul.

Stilul întortocheat al versificării, caracteristic fanteziei baroce, frapează, în comparație cu firescul și simplitatea lui Dosoftei (a cărui parafrază nu o poate egala):

Ps. 30, 12-13

Corbea	Versiunea de linie (actuală)	Dosoftei
Ca un mort de la inimă eu uitat Am fost şi ca un vas pierdut şi uscat M-am făcut, că a multora ocara Eu am auzit iarna și vara.	Uitat am fost ca un mort din inima lor, ajuns-am ca un vas stricat, că am auzit ocara multora.	Mă uitară toț ca viii mortul, Fără treabă vas, pierdut cu totul Auzind a mulț zgromojd de pâră.

BDD-B837-03 © 2017 Mediaprint
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:28 UTC)